પ્રશ્નોત્તરરૂપે

ભરતખંડનો સરળ ઇતિહાસ.

(ધોરણ ૫ મા માટે)

રચનાર,

મણિલાલ મુળજીભાઇ ઉપાધ્યાય,

બુકસેલર—પેટલાદ.

છપાવી પ્રસિદ્ધ કરનાર,

મણિલાલ મુળજીભાઇ ઉપાધ્યાય,

બુકસેલર—પેટલાદ.

આવૃત્તિ ૧ લી. પ્રત ૨૦૦૦.

સંવત ૧૯૭૩. સને ૧૯૧૭.

શ્રી "સત્યનારાયણ" પ્રીન્ટિંગ પ્રેસમાં પટેલ મોતીલાલ ભાળીદાસે છાપ્યો. ઠે. પાનાભાઈની વાડી—અમદાવાદ.

કિંમત રૂ. ૦—૨—૦.

ધોરણ પાંચમા માટે પ્રશ્નોતર રૂપે

ભરતખંડનો સરળ ઈતિહાસ.

પ્ર૦ હિંદના પ્રાચીન ઇતિહાસનું ટુંક વર્ણન કરો.

ઉ૦ હિંદમાં પ્રથમ અનાર્ય લોક રહેતા, તેઓ જંગલી અવસ્થામાં હોઇ ઝાડ, પ્રેત, પત્થર વગેરેને દેવ તરીકે માનતા. તેમની પછી મધ્ય એશિઆમાંથી ગોરા, ઉંચા, બળવાન અને સુધરેલા લોકો આ-વ્યા, તેઓ આર્ય નામથી ઓળખાયા. તેમણે અનાર્યો સાથે લડાઇઓ કરી તેમનો મુલક જીતી લીધો, અને તેમને ડુંગરમાં હાંકી કાઢયા, અને જંગલો વગેરે કાપી નાખી જમીન ખેતીના ઉપયોગમાં લીધી. આ આર્યપ્રજા સુધરેલી હોવાથી વિદ્યાકળા અને હુન્નર ઉદ્યોગમાં આગળ વધી. વળી કામની વહેંચણી કરી ચાર જ્ઞાતિ બાંધી. બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શૂદ્ર. તેમાં (૧) બ્રાહ્મણોએ વિદ્યાજ્ઞાન મેળવી બીજી કોમને વિદ્યા આપી હોંશીઆર બનાવવાનું તથા યજ્ઞ વગેરે ધાર્મિક ક્રિયા કરાવવાનું કામ પોતાને માથે રાખ્યું. (૨) ક્ષત્રિય, જેઓ શરીરે બળવાન અને લડવૈયા હતા તેમણે દુશ્મન તથા ચોરથી દેશનું તથા પ્રજાનું રક્ષણ કરવા માંડયું. (૩) વૈશ્ય—ખેતી, વેપાર તથા હુન્નર ઉદ્યોગથી અનાજ તથા દ્રવ્યોપાર્જન કરી સર્વનું ભરણપોષણ કરવાનું કામ પોતાને હસ્તક લીધું. આ ત્રણ જ્ઞાતિ આર્યોની બનેલી હતી તેમને જનોઇ પહેરવાનો તથા યજ્ઞ વગેરે ધર્મ ક્રિયામાં છુટથી ભાગ લેવાનો હક

હતો તેથી તેઓ દ્વિજ કહેવાયા. (૪) શૂદ્ર જે અનાર્યો તાબે થયા હતા તેમની આ ચોથી જ્ઞાતિ બની. તેમને જનોઈ પહેરવાનો અગર ધાર્મિક ક્રિયામાં ભાગ લેવાનો અધિકાર ન હતો, તેમને ફક્ત દ્વિજોની સેવા ચાકરી કરવાનું કામ હતું. તે બદલ દ્વિજો તેમનું ભરણપોષણ કરતા. બ્રાહ્મણોએ પોતાની હોંશીઆરીથી સર્વ જ્ઞાતિઓમાં શ્રેષ્ઠતા મેળવી. વેદ, ગીતા, ઉપનિષદ, બ્રાહ્મણ ગ્રંથો વગેરે ધર્મ પુસ્તકો લખ્યાં એટલુંજ નહિ પણ રાજા તથા પ્રજાએ વર્ત્તવાના કાયદાનાં પુસ્તકો લખ્યાં. વળી માણસે પોતાની જીંદગીમાં કયે વખતે કયાં કામ કરવાં તે સમજાવવા માટે જીંદગીના ચાર આશ્રમ બાંધ્યા. (૧) બ્રહ્મચર્યાશ્રમ—વિદ્યા મેળવવાનો સમય, (૨)ગૃહસ્થાશ્રમ— વિદ્યાનો સદુપયોગ કરી સંસાર વ્યવહાર ચલાવવાનો સમય, (૩) વાનપ્રસ્થાશ્રમ—વનમાં રહી ઇશ્વરભક્તિ કરવાનો સમય, (૪) સન્યસ્તાશ્રમ—ક્ષણભંગુર સંસારની માયામાંથી કેવળ પરમાત્માપ્રતિ મન જોડવાનો સમય. બ્રાહ્મણોએ આવી રીતે પોતાના જ્ઞાનનો સદુપયોગ કરી આર્ય પ્રજાનો સંસાર વ્યવહાર સરળ કરી આપ્યો. ક્ષત્રિયોએ પોતાની ફરજ ઊત્તમ પ્રકારે બજાવી પ્રજાનો સારી રીતે પ્રેમ મેળવ્યો. તે સમયમાં રામ, હરિશ્ચંદ્ર, જનક, યુધિષ્ઠિર, નળ, શ્રીકૃષ્ણ, ચંદ્રગુપ્ત, અશોક, શિલાદિત્ય, વિક્રમ, ભોજ વગેરે રાજાઓએ પોતાની ફરજ સારી રીતે બજાવી પ્રજાને એવી સંપૂર્ણ સુખી કરી કે હજુ પણ પ્રજા તેમના યશોગાન કરે છે, પણ આગળ જતાં રજપુત રાજાઓના માંહોમાંહેનાં કુસંપને લીધે ઇ. સ. ૧૧૯૩માં પાણીપતના મેદાનમાં દીલ્હીના શૂરવીર રાજા પૃથ્વીરાજ ચોહાણને હરાવી મુસલમાન સરદાર શાહબુદ્દીન ગોરીએ દિલ્હીનું રાજ્ય લઇ લીધું, અને

દિલ્હીનો કારભાર પોતાના કુતુબુદ્દીન નામના સરદારને સોપ્યો, પણ શાહબુદ્દીન ઇ. સ. ૧૨૦૬માં મરણ પામ્યો, એટલે કુતુબુદ્દીન સ્વતંત્ર થયો, અને મુસલમાની રાજ્યની હીંદમાં સ્થાપના કરી.

પ્ર૦ દિલ્હીની ગાદીએ કયા કયા પઠાણવંશ થયા?

ઉ૦ ગુલામવંશ, ખીલજીવંશ, તઘલખવંશ, સૈયદવંશ અને લોદીવંશ.

પ્ર૦ ગુલામવંશની જાણવા લાયક ટુંક હકીકત કહો.

ઉ૦ આ વંશની કુતુબુદ્દીને ઇ. સ. ૧૨૦૬ માં સ્થાપના કરી. તેણે દિલ્હીની પાસે કુતુબ મિનારો બંધાવ્યો. આ વંશમાં અલ્તમશ, રજીઆબેગમ, નાસીરૂદ્દીન, ગ્યાસુદ્દીન અને કૈકુબાદ બાદશાહો થયા. દિલ્હીની ગાદીએ રાજ કર્ત્તા સ્ત્રી તરીકે ફક્ત રજીઆબેગમ એકલીજ થઇ છે. નાસીરૂદ્દીન ફકીરી ચાલનો હતો. છેલ્લા બાદશાહ કૈકુબાદને મારી નાખી ખીલજી લોકોનો સરદાર જલાલુદ્દીન બાદશાહ થયો.

પ્ર૦ ખીલજીવંશની જાણવા લાયક હકીકત કહો.

ઉ૦ જલાલુદ્દીને આ વંશની ઇ. સ. ૧૨૯૦ માં સ્થાપના કરી. જલાલુદ્દીન, અલ્લાઉદ્દીન, મુબારક અને ખુશરૂઢેડ. આ વંશમાં બાદશાહ થયા. આ વંશના તમામ બાદશાહોએ પોતાનાથી આગળના બાદશાહનાં ખુન કરી ગાદી મેળવી છે. જલાલુદ્દીન બાદશાહ અતિશય દયાળુ હતો. અલ્લાઉદ્દીન ખુની હોઇ તેણે ધર્માંધપણાથી પોતાના તાબાની હિંદુ પ્રજાને ઘણું દુઃખ દીધું. ખુશરૂ ઢેડ જાતિનો હતો પણ રાજ્યલોભથી મુસલમાન થયો હતો. તેને મુસલમાની ધર્મ ઉપર તિરસ્કાર હોવાથી ગાદી મળ્યા પછી તે ધર્મનું અપમાન કરવા લાગ્યો. આથી પંજાબના સુબા ગાજીઉદ્દીને

ઇ. સ. ૧૩૨૦માં તેને મારી નાખી ખીલજીવંશની આખર આણી અને તઘલ્લખવંશની સ્થાપના કરી.

પ્ર૦ તઘલખવંશની જાણવા લાયક ટૂંક હકીકતનું વર્ણન કરો.

ઉ૦ આ વંશમાં ગાજીખાં (ગ્યાસુદ્દીન,) મહમદગાંડો (જુમાખાં), ફીરોજશાહ, મહમદબીજો વગેરે બાદશાહ થયા. મહમદ ગાંડો વિદ્વાન હોવા છતાં પોતાની અક્કલ સીધે રસ્તે વાપરી શક્યો નહિ તેથી તે ગાંડો કહેવાયો. તેના વખતમાં ઇ. સ. ૧૩૪૭માં ગુલબર્ગ (વરંગુળ) માં હસનગંગુએ બ્રાહ્મણી રાજ્યની સ્થાપના કરી, તેમજ બંગાળા માળવા વગેરે રાજ્યો સ્વતંત્ર થયાં. તેના અવિચારીપણાથી પ્રજાને ઘણું દુઃખ વેઠવું પડયું. ફીરોજશાહ બાદશાહની ઉત્તમ રાજનીતિને લીધે પ્રજા ઘણી સુખી થઇ તેથી સર્વ પઠાણ રાજાઓમાં તે ઘણો ઉત્તમ બાદશાહ કહેવાયો. બીજા મહમદના વખતમાં ઇ. સ. ૧૩૯૮ માં સમર્કંદનો મોગલ બાદશાહ તૈમુરલંગ ચઢી આવ્યો. તેણે ગામ બાળ્યાં, લુટયાં અને પ્રજાની કતલ કરી વાવાઝોડાની માફક તોફાન કરી ચાલ્યો ગયો. આ વંશ ઇ. સ. ૧૩૨૫ થી ઇ. સ. ૧૪૧૨ સુધી ચાલ્યો. છેલ્લા બાદશાહ પાસેથી ખીજરખાં સૈયદે ઇ. સ. ૧૪૧૪ માં રાજસત્તા લઇ લીધી.

પ્ર૦ સૈયદવંશની જાણવા લાયક હકીકત કહો.

ઉ૦ આ વંશમાં ખીજરખાં, મુબારક અને અલ્લાઉદ્દીન નામના બાદશાહ થયા. છેલ્લા બાદશાહ અલ્લાઉદ્દીનના રાજ્યની હદ છેક દિલ્હી સુધી આગળ જવાથી રાજપાટ બહીલોલખાં લોદીને સોંપી પોતે બુદાયનમાં રહેવા ગયો. આ રાજ્ય ઇ. સ. ૧૪૧૪ થી ઇ. સ. ૧૪૫૦ સુધી ચાલ્યું.

પ્ર૦ લોદીવંશની હકીકતનું ટુંક વર્ણન કરો.

ઉ૦ આ વંશમાં બહીલોલખાં, સિકંદર ધર્માંધ અને ઇબ્રાહીમ બાદશાહ થયા. બહીલોલખાંએ હોંશીઆરીથી રાજ્ય વધાર્યું સિકંદર ન્યાયી પણ ધર્માંધ હોવાથી હિંદુ પ્રજાને ઘણું દુઃખ વેઠવું પડયું, તેના વખતમાં આગ્રામાં ગાદી થઇ, નાનકપંથ નીકળ્યો અને પોર્ટુગીઝો હિંદમાં આવ્યા. છેલ્લો બાદશાહ ઇબ્રાહીમ અવિચારી ને ઉતાવળીઓ હોવાથી તેના સરદારો નાખુશ થયા, તેથી પંજાબના સુબા દોલતખાંએ કાબુલથી મોગલ બાદશાહ બાબરને હિંદ જીતવા ઇ. સ. ૧૫૨૬ માં તેડાવ્યો. તેણે પાણીપતના મેદાનમાં ઇ. સ. ૧૫૨૬ માં ઇબ્રાહીમ લોદીને હરાવી લોદી અને પઠાણવંશની આખર આણી મોગલવંશની સ્થાપના કરી.

પ્ર૦ મોગલવંશ સ્થાપન થતા પહેલાં હિંદમાં કયાં કયાં રાજ્ય જાણવા લાયક હતાં ?

ઉ૦ બ્રાહ્મણી, ચેરા, ચોલા, પાંડય, વિજયનગર દક્ષિણમાં અને બંગાળા, માળવા, ગુજરાત, જુવાનપર, સિંધ, કાસ્મીર અને રજપુત સંસ્થાન ઉત્તર હિંદમાં સ્વતંત્ર રાજ્ય હતાં.

પ્ર૦ ઉપર જણાવેલાં સ્વતંત્ર રાજ્યોની જાણવા લાયક હકીકત કહો.

ઉ૦ **બ્રાહ્મણી રાજ્ય** ઇ. સ. ૧૩૪૭ માં હસનગંગુએ વરંગુળમાં સ્થાપ્યું. તેના આગળ જતાં કુસંપને લીધે પાંચ ફાંટા પડયા. (૧) **આદિલશાહી** ૧૪૮૯ માં સ્થાપન થઇ ઇ. સ. ૧૬૬૮ માં ઔરંગજેબે જીત્યું. (૨) **કુતુબશાહી** ૧૫૧૨ માં સ્થાપન થયું. તે ઇ. સ. ૧૬૮૮ માં ઔરંગજેબે જીત્યું. (૩) **નિજામશાહી** ૧૪૯૦ માં સ્થાપન થયું તે ૧૫૭૨ માં જોડાઇ ગયું. (૪) **ઇમાદશાહી** ૧૪૮૪ માં સ્થાપન થયું, ૧૬૮૮ માં **ઔરંગ-**

જેબે જીત્યું. (૫) **બરીદશાહી** ૧૪૯૮માં સ્થાપન થયું, અને ૧૬૫૭માં ઓરંગજેબે જીત્યું.

ચેરા રાજ્ય ઇ. સ. ૨૮૮ માં સ્થાપન થયું તેની રાજધાની તાલ્કંદ નગરમાં હતી તે ઇ. સ. ૯૦૦ સુધી ચાલ્યું. **ચોલા રાજ્ય** ઇ. સ. પૂ. ૩૫૦ માં સ્થાપન થયું. તેની રાજધાની તાંજોરમાં હતી. તે ઇ. સ. ૧૪ મા સૈકામાં પડી ભાંગ્યું. **પાંડય રાજ્ય** ઇ. સ. પૂ. સાતમા સૈકામાં સ્થાપન થયું. તેની રાજધાની મધુરામાં હતી. આ રાજ્યની ઈ. સ. ૧૩૦૪ માં મલેક કાફુરે આખર આણી પણ ફરીથી તે સ્વતંત્ર થયું તે અઢારમા સૈકામાં નાશ પામ્યું. આ રાજ્યની ગાદીએ જેટલા રાજા થયા તેટલા યુરોપખંડના કોઈ પણ રાજ્યની ગાદીએ થયા નથી. **વિજયનગર** ઇ. સ. ૧૧૧૮ માં સ્થાપન થયું. તેની રાજધાની વિજયનગરમાં હતી. તેનો ઇ. સ. ૧૫૬૫ તાલીકોટના સંગ્રામમાં સંપીલા મુસલમાનોએ આખર આણી. **બંગાળા** ૧૩૫૦ માં સ્થાપન થયું તેની રાજધાની ગૌડમાં હતી. તે ફકરૂદીને સ્થાપ્યું. આ રાજયને ૧૫૭૬ માં અકબરના સરદાર દાઉદે જીત્યું. **ગુજરાત** જાફરખાંએ ઇ. સ. ૧૩૦૩ માં સ્થાપ્યું, અને ૧૫૭૩ માં ત્રીજા મુજફ્ફરશાહ પાસેથી અકબરે જીત્યું. **માળવા** દિલાવરખાં ગોરીએ ઇ. સ. ૧૪૦૧ માં ધારમાં સ્થાપ્યું, તે ઇ. સ. ૧૫૩૧ માં બહાદુરશાહે જીત્યું. **જીવાનપુર** ખાંજહાં લોદીએ ઇ. સ. ૧૩૭૩માં સ્થાપ્યું તે બહીલોલખાંએ ઇ. સ. ૧૪૭૮ માં તાબે કર્યું. **સિંધ** એમાં સુમા રજપુતનું રાજય હતું તે રાજ્ય ઇ. સ. ૧૫૯૨ માં અકબરના સરદાર ટોડરમલે ઇ. સ. ૧૫૯૨ માં જીત્યું. **કાશ્મીર** એનાં સેનદેવનું રાજય હતું, તે ઇ. સ. ૧૫૯૨ માં ટોડરમલે જીત્યું.

મોગલવંશ.

પંદરસો છવીની સાલ, આવ્યો લોદીવંશનો કાળ;
પાણીપત સંગ્રામ કર્યો, લોદી ઇબ્રાહીમને હણ્યો. ૧
બાબર બહાદુરે ગાદી લીધી, મોગલ રાજ્યની સ્થાપના કીધી;
સીકરી મેદાને ઝટ સીધાવ્યો, સંગશૂરાને રણમાં હરાવ્યો. ૨
રાજ્ય **હુમાયુને** દીધું, તેણે ભાગે પડતું લીધું;
પણ શૂરા શેરખાંએ હરાવ્યો, ખોઇ ગાદી ઇરાન સીધાવ્યો. ૩
મદદ માટે સીયા પંથ ધાર્યો, લાવી મદદ આદીલી (ને) માર્યો;
પછી મહાન **અકબર** થયો, ન્યાય નીતિથી સારો કહેવાયો. ૪
પછી મોજીલો **જહાંગીરશાહ**, વળતી શાહજહાં બન્યો બાદશાહ;
મયુરાસન તાજ બંધાવી, અખે કીર્તિ જગમાં જમાવી. ૫
થયો બાદશાહ **ઔરંગજેબ**, કરી દીધું કુટુંબને ગેબ;
કેદ કીધો પોતાનો બાપ, રાજલોભથી લીધું પાપ. ૬
હિંદુ ઉપર જુલમ કીધો, બદલો રજપુત મરેઠાએ લીધો;
બહાદુર, જહાંદાર, ફેરોકશીર, થયા નામના શાહ તે વીર. ૭
પછી **મહમદ રંગીલો** થયો, તેને નાદિરશાહે નમાવ્યો;
નિમકહરામ થયા વજીરો, તેથી ખોયું આસન ને હીરો. ૮
અહમદશાહ, આલમગીર, શાહઆલમ ને **અકબર** વીર;
છેલ્લો **મહમદ બહાદુરશાહ**, બળવામાં ખોયો અધિકાર. ૯

વંશાવળી.

બાબર	૧૫૨૬—૧૫૩૦—૪
હુમાયુ	૧૫૩૦—૧૫૫૬—૨૬

અકબર	૧૫૫૬—૧૬૦૫-૪૯
જહાંગીર	૧૬૦૫—૧૬૨૭-૨૨
શાહજહાં	૧૬૨૭—૧૬૫૮-૩૧
ઔરંગઝેબ	૧૬૫૮—૧૭૦૭-૪૯
બહાદુરશાહ	૧૭૦૭—૧૭૧૨—૫
જહાંદારશાહ	૧૭૧૨—૧૭૧૩—૧
ફરોકશીર	૧૭૧૩—૧૭૧૯—૬
મહમદશાહ	૧૭૧૯—૧૭૪૮-૨૯
અહમદશાહ	૧૭૪૮—૧૭૫૪—૬
આલમગીર (૨)	૧૭૫૪—૧૭૫૯—૫
શાહઆલમ	૧૭૫૯—૧૮૦૬-૪૭
અકબર (૨)	૧૮૦૬—૧૮૩૭-૩૧
મહમદબહાદુરશાહ	૧૮૩૭—૧૮૫૮-૨૧

બાબર ૧૫૨૬-૧૫૩૦-૪.

પ્ર૦ બાબરની જાણવા લાયક હકીકત કહો.

ઉ૦ તે ઇ. સ. ૧૪૮૨ માં તાસ્કંદ શહેરમાં જન્મ્યો હતો. તેના બાપનું નામ શેખ મીરઝા મહમદ હતું. તેને બાર વર્ષની ઉંમરે ગાદી મળી, પણ ઉસ્બેક લોકોએ બંડ કરી તેને રાજ્યમાંથી હાંકી કાઢયો, તેથી કંટાળીને તે ઇ. સ. ૧૫૦૪માં કાબુલમાં ગાદી કરી રાજ્ય કરવા લાગ્યો. તેને હિંદમાં રાજ્ય સ્થાપવાની ઇચ્છા હતી, અને તે હિંદ ઉપર સ્વારી કરવાની તૈયારી કરતો હતો, તેવામાં પંજાબના સુબા દોલતખાં લોદીના તેડાવ્યાથી

આવ્યો, અને પાણીપતના મેદાનમાં ઇબ્રાહીમ લોદીને ઇ. સ. ૧૫૨૬ માં હરાવી દિલ્હી આગ્રાનું રાજ્ય કબજે કર્યું.

પ્ર૦ બાબરને ચિતોડના રાણા સંગ સાથે શા માટે લડાઇ થઇ?

ઉ૦ સંગરાણાની એવી ધારણા હતી કે જંઘીસખાં અને તૈમુરની માફક બાબર લૂંટફાટ કરી પાછો ચાલ્યો જશે, અને દિલ્હીનો બાદશાહ નબળો પડશે એટલે હું તેના પર સ્વારી કરી ગાદી લઇશ, પણ બાબરે તો અહીંજ ગાદી સ્થાપી તેથી મેવાડના સુબા હસનખાં અને બીજા રજપુત રાજાઓની મદદ લઇ ઇ. સ. ૧૫૨૭માં ફતેપુર સીકરીના મેદાનમાં બાબર સામે લડાઇ જોડી.

પ્ર૦ એ લડાઇનું શું પરિણામ આવ્યું?

ઉ૦ આ યુદ્ધમાં સંગ અને તેના મદદગાર રાજાઓનું સૈન્ય ઘણી બહાદુરીથી લડી મોગલોને હરાવવાની તૈયારીમાં હતું, તેવામાં સંગરાણાના પક્ષમાંનો મેદનીરાય વિશ્વાસઘાત કરી બાબરને મળી ગયો, તેથી હિંદુઓની હાર થઇ. આ લડાઇમાં વિજય મળે તો દારૂ ન પીવો એવી બાબરે પ્રતિજ્ઞા લીધી હતી તેથી તેણે પોતાના વાપરવા માટે આણેલો દારૂ મીઠું નાંખી નકામો બનાવ્યો, તથા તે પીવાને માટે વપરાતાં સોના રૂપાનાં અને હીરાજડીત પાત્રો અમીર ઊમરાવોને ભેટ આપી દીધાં. ત્યાર પછી બાબરે કોઇ દિવસ દારૂ પીધો નથી.

પ્ર૦ સંગરાણાના શારીરિક દેખાવનું વર્ણન કરો.

ઉ૦ સંગરાણો એક હાથે ઠુંઠો, એક પગે લંગડો અને એક આંખે કાણો હતો. તેમજ તેના શરીર પર તરવાર તથા ભાલાના મળી ૮૦ ઝખમો ગણી શકાતા હતા. તે લડવામાં ઘણો બહાદુર હતો.

પ્ર૦ ચંદેરીની લડાઈ વિષે શું જાણો છો?

ઉ૦ ઇ. સ. ૧૫૨૮માં ચંદેરી ઉપર સ્વારી કરી. ત્યાંનો રાજા મેદની· રાય અને બીજા રજપુતો બહાદુરીથી લડયા, પણ હાર્યા.

પ્ર૦ બાબરના મરણ વિષે શું જાણો છો?

ઉ૦ બાબરનો મોટો પુત્ર હુમાયુ માંદો પડયો, અને જ્યારે તેની બચવા-ની આશા ના રહી ત્યારે બાબરના ધર્મગુરુએ કહ્યું કે તમારા પાસે જે તમારો વહાલો મણિ છે તે ખુદાને અર્પણ કરો તો હુમાયુને આરામ થાય, તે વખતે બાબરે કહ્યું કે મણિ કરતાં મારો જીવ મને વધારે વહાલો છે. એમ કહી હુમાયુના ખાટલાની પ્રદક્ષણા કરી, ખુદાની બંદગી કરી હુમાયુનો રોગ પોતે માગી લીધો. ત્યારથી હુમાયુને આરામ થયો, અને બાબર માંદો પડયો. તે ઇ. સ. ૧૫૩૦માં મરણ પામ્યો. તેને બાગ બગીચાનો ઘણો શોખ હતો. તેનું મડદુ કાબુલમાં દાટવામાં આવ્યું છે.

પ્ર૦ બાબરના ગુણ દોષ કહો.

ઉ૦ સંકટમાં ધીરજવાન, લડવામા બહાદુર અને વિદ્વાન હતો.

પ્ર૦ બાબરના પુત્રનાં નામ કહો.

ઉ૦ (૧) હુમાયુ. (૨) કામરાન. (૩) હિંદાલ. (૪) મીરજાસ્કરી.

હુમાયુ. ઇ. સ. ૧૫૩૦–૧૫૫૬–૨૬.

પ્ર૦ હુમાયુના વખતના જાણવા લાયક બનાવ કહો.

ઉ૦ (૧) ભાઇઓ સાથે રાજ્યની વહેંચણી (૨) ગુજરાતના બહાદુર-શાહ સાથે લડાઇ. (૩) શિરશાહથી હારી ઇરાન જવું. (૪) આદિલશાહને હરાવી પુનઃ રાજ્ય પ્રાપ્તિ· (૫) મરણ.

ઉ૦ હુમાયુએ ગાદીએ આવી રાજ્યની કેવી વ્યવસ્થા કરી ?

પ્ર૦ પોતાના બાપના કહેવા મુજબ પોતાના ભાઇઓને ભાગે પડતું રાજ્ય આપી દિલ્હી અને આગ્રાની આજુબાજુનો મુલક પોતે રાખી રાજ્ય ચલાવવા લાગ્યો.

પ્ર૦ હુમાયુને ગુજરાતના બહાદુરશાહ સાથે શા માટે લડાઇ થઇ ?

ઉ૦ ચિતોડના રાણા સંગના મરણ પછી તેની વિધવા સ્ત્રી કરણાવતી બાળ કુંવરની વતી રાજ્ય કારભાર ચલાવતી હતી તેના ઉપર બહાદુરશાહે સ્વારી કરી, તેથી કરણાવતીએ હુમાયુને ભાઇ તરીકે ગણી મદદ માગી. આથી હુમાયુ લશ્કર લઇને તેની મદદે ગયો, અને બહાદુરશાહને ઇ. સ. ૧૫૩૫માં ચંદેસર આગળ હરાવી ચાંપાનેર જીતી લીધું. બહાદુરશાહ નાશીને પોર્ટુગીઝને આશ્રયે ગયો, ત્યાં તેને પોર્ટુગીઝોએ મારી નાંખ્યો.

પ્ર૦ શિરશાહ સાથેની લડાઇ વિષે જાણવા લાયક હકીકત કહો.

ઉ૦ હુમાયુ બહાદુરશાહ સાથે લડવામાં રોકાયો હતો, તે વખતે ચુનારગઢના સુબા શેરખાંએ બંડ ઉઠાવ્યું, તે હુમાયુએ સમાવ્યું, પણ ફરીથી શિરશાહે બંડ કરી બકસર આગળ ઇ. સ. ૧૫૩૯ માં અને કનોજ આગળ ૧૫૪૦ માં હુમાયુને હરાવ્યો. આથી હુમાયુ ગંગા નદીમાં પડતું મૂકી ભીસ્તીની મદદથી બચી સિંધમાં ગયો. ત્યાં ઉમરકોટમાં ઇ. સ. ૧૫૪૨માં હમીદા બેગમને પેટે મહાન અકબરનો જન્મ થયો. આ ખુશાલીને પ્રસંગે ભેટ તરીકે વહેંચવાનું દ્રવ્ય તેની પાસે નહિ હોવાથી તેણે પોતાની પાસે રહેલી કસ્તુરીની શીશી વહેંચી. ત્યાંથી મદદની આશાએ પંજાબમાં પોતાના ભાઇ કામરાન પાસે ગયો,

પણ કામરાને નિમકહરામ થઇ બેગમ તથા બાળ પુત્ર અકબરને કેદ કર્યાં. આથી નિરાશ થઇ છેવટે ઈરાનના બાદશાહ શાહ-તમસ્પ પાસે ગયો, તેણે શિયાપંથ પાળવાની શરતે ૧૪૦૦૦ સ્વારની મદદ આપી.

પ્ર૦ શાહતમસ્પની મેળવેલી મદદથી તેણે શું કર્યું ?

ઉ૦ પ્રથમ મળેલી મદદથી કામરાનને હરાવી આંધળો કર્યો, અને બેગમ તથ બાળપુત્રને છોડવ્યાં, અને પંજાબ જીત્યું. પછી દિલ્હી આવી પાણીપતના મેદાનમાં સૂરવંશના આદિલીશાહના સરદાર હેમુને પોતાના સરદાર બહેરામખાંની મદદથી હરાવી ગાદી પાછી મેળવી ઇ. સ. ૧૫૫૬.

પ્ર૦ હુમાયુના મરણ વિષે શું જાણો છો ?

ઉ૦ નીસરણીએથી પગ ખસી જવાથી ઇ. સ. ૧૫૫૬માં મરણ પામ્યો.

પ્ર૦ હુમાયુના ગુણ દોષ કહો.

ઉ૦ આ બાદશાહ ઘણો ભલો હતો, પણ લડાઇના કામમાં હોંશી-આર નહતો. આમી શિરશાહ જેવા કુશળ સરદારથી હારવું પડયું હતું. હિંદુ અને મુસલમાની ધર્મ વાળાઓની સભાઓ ભરી વિદ્વાનો પાસે ધર્મચર્ચા કરાવતો.

સૂરવંશ ૧૫૪૦—૧૫૫૬—૧૬.

પ્ર૦ સૂરવંશના બાદશાહ ગણાવો.

ઉ૦ શિરશાહ, સલીમશાહ, આદિલશાહ.

પ્ર૦ શિરશાહ વિષે જાણવા લાયક હકિકત કહો.

ઉ૦ એ સૂરજાતનો મુસલમાન હતો. તેનું અસલ નામ ફરીદખાં હતું, અને તે જુવાનપુરના રાજાને ત્યાં નોકર રહ્યો હતો, ત્યાં પોતે હોશિઆરીથી ઉંચે હોદ્દે ચઢયો હતો. એક વખત તે રાજા સાથે શિકારે ગયો, ત્યાં તેણે એક ઝટકાથી વાઘને માર્યો તેથી તેને શેરખાનનો ઈલકાબ આપ્યો. ત્યાર પછી આગળ જતાં ચુનારગઢનો સુબો નીમાયો, અને આગળ જતાં મોગલ બાદશાહ હુમાયુને હરાવી દિલ્હી અને આગ્રા જીતી લઇ રાજ્ય સ્થાપ્યું.

પ્ર૦ શિરશાહની કારકીર્દિનું વર્ણન કરો.

ઉ૦ ઇ. સ. ૧૫૪૦ માં ગાદીએ બેસી પોતાના તાબાની રૈયતને સુખી કરવા કુવા, વાવ, તળાવ, ધર્મશાળા અને રસ્તા બંધાવ્યા તેમજ ખેતીના ઉપયોગ માટે નહેરો બંધાવી. તેણે બીજા પઠાણ પાદશાહોની માફક પોતાની હિંદુ પ્રજા ઉપર ધર્મ બાબત જુલમ નહિ કરતાં સુખી કરવા પ્રયત્ન કર્યા, તેથી ફીરોજશાહની માફક આ સારો બાદશાહ ગણાયો. ફક્ત હુમાયુના ઉંઘતા લશ્કરને વિશ્વાસઘાત કરી મારી નાખ્યું, તથા રાયસેનના કિલ્લે-દારોને અભયવચન આપી મારી નાખ્યા. આ બે કામ ઘણાં ખોટાં કર્યાં, તેનું ફળ તેને કલિંજરના ઘેરા વખતે દારૂખાનું સળગ્યું તેમાં દાઝીને મરણ પામવાથી મળ્યું. ઇ. સ. ૧૫૪૫.

પ્ર૦ સલિમશાહની જાણવા લાયક હકિકત કહો.

ઉ૦ શિરશાહના મરણ પછી આ બાદશાહ ગાદીએ આવ્યો, તેણે દિલ્હીની પાસે સલીમગઢ નામનો કિલ્લો બંધાવી સારી રીતે રાજ્ય ચલાવ્યું. તે ઇ. સ. ૧૫૫૩ માં મરણ પામ્યો.

પ્ર૦ આદિલીશાહના સમયનું ટૂંક વર્ણન કરો.

ઉ૦ એણે રાજ્યલોભથી પોતાના ભત્રીજા ફિરોજશાહને મારી ગાદી લીધી, અને રાજ્યનો કારભાર હેમુ નામના વાણીઆ પ્રધાનને સોપ્યો; પણ ઇરાનથી હુમાયુ નવી મદદ લઇ આવ્યો, અને પાણીપતના મેદાનમાં ઇ. સ. ૧૫૫૬માં તેના સરદાર હેમુને હરાવી દિલ્હી જીત્યું; તેથી બાદશાહ નાશીને બંગાળા તરફ ગયો, પણ ત્યાં બંડ સમાવતાં મરણ પામ્યો. ૧૫૫૫.

પ્ર૦ હેમુ વિષે જાણવા લાયક હકીકત કહો.

ઉ૦ તે જાતનો ગરીબ વાણીઓ હતો, પણ બાદશાહે તેની હોંશીઆરી જોઈ ચઢતા અધિકારે ચઢાવી છેવટે પોતાના પ્રધાનની પદવી આપી. પઠાણ રાજ્યમાં ફક્ત આ એકલોજ હિંદુ પ્રધાનની પદવી મેળવવા ભાગ્યશાળી થયો હતો. તે ઘણો બહાદુર અને નિમકહલાલ હતો. આદિલીશાહ હુમાયુની સાથેની લડાઇમાં નાશી જવા છતાં તેણે બહાદુરીથી લડાઈ ચાલુ રાખી, પણ તેની આંખમાં તીર વાગવાથી તે પકડાયો. હુમાયુના સરદાર બહેરામે પકડી અકબરને તેનો શિરચ્છેદ કરવા કહ્યું, પણ ઉદાર મનના અકબર બાદશાહે ના કહી; તેથી બહેરામે પોતાને હાથે તેનો શિરચ્છેદ કર્યો.

મહાન અકબર ૧૫૫૬—૧૬૦૫—૪૯.

પ્ર૦ અકબરના વખતના મુખ્ય બનાવ કહો.

ઉ૦ (૧) બહેરામથી સ્વતંત્ર થવું. (૨) સરદારો તથા સ્વતંત્ર સુબાઓ પર સત્તા બેસાડવી. (૩) હિંદુ રાજા તથા પ્રજાના મન મેળવવાં. (૪) રાજ્યનો વધારો. (૫) સુધારા. (૬) મરણ.

પ્ર૦ અકબર અને બહેરામ વચ્ચે શા માટે અણબનાવ થયો ?

ઉ૦ બહેરામ હુમાયુના વખતનો જુનો, અનુભવી, નિમકહલાલ અને બહાદુર સરદાર હતો. તે અકબરનો ફુવો હતો. અકબર તેર વર્ષની કાચી ઉમ્મરે ગાદીએ આવ્યો, ત્યારે આ સરદારે રાજ્ય કારભાર ચલાવવામાં ઘણી હોંશીઆરી બતાવી, પણ તે અહંકારી, ઉદ્ધત અને અવિચારી હોવાથી તેણે બાદશાહના ધર્મગુરુને દેશપાર કરાવ્યો તથા દિલ્હીના ઘેરા વખતે ઉપયોગી થઇ પડેલા તારતીબેગ નામના સરદારનો નાશ કરાવ્યો. આવી રીતે બીજા પણ કેટલાક અમીર ઉમરાવોનો નાશ કરાવ્યો તેથી બાદશાહને તેની સાથે અણબનાવ થયો. બાદશાહે આગ્રેથી દિલ્હી જઈ પોતાના નામની આણ ફેરવી. આમ થવાથી બહેરામે પંજાબમાં જઇ બંડ કર્યું, પણ બાદશાહે આવી તેને હરાવ્યો, અને જીવતો પકડયો. અકબરે પ્રથમના ઉપકારો યાદ કરી તેને જીવતો મુકયો, એટલુંજ નહિ પણ તેની માગણી મુજબ તેને મક્કે જાત્રા કરવા જવાની રજા આપી. પણ ગુજરાતમાં થઇને જતાં મુબારકખાં નામના અફગાને પોતાના બાપનું વેર લઈ મારી નાખ્યો.

પ્ર૦ અકબરે કયા કયા સરદારોને વશ કર્યા ?

ઉ૦ ખાનજમાન, રાજબહાદુર, આદમખાં, અબદુલ્લખાં વગેરે સરદારોએ અકબરની સત્તા તોડવા માટે વારાફરતી બંડ કર્યાં, તે સર્વને હરાવી તેમનો નાશ ન કરતાં ઉદાર હૃદયથી માફી આપી, આથી તેઓ પાછળના વખતમાં ઘણા નિમકહલાલ અને મદદગાર થઇ પડયા.

પ્ર૦ અકબરે કયાં કયાં રાજ્ય જીતી સત્તા વધારી ?

ઉ૦ (૧) ગુજરાત–૧૫૭૩ માં ગુજરાતના બાદશાહ ત્રીજા મુઝફ્ફર-શાહ પાસેથી જીત્યું, તે ઇ. સ. ૧૫૯૨ માં પુરેપુરૂં તાબે થયું. (૨) બંગાળા–ઈ. સ. ૧૫૭૨ માં દાઉદને હરાવી ટોડરમલે જીત્યો. (૩) કાબુલ–પોતાના ભાઇ મીરઝા હકીમના મરણથી ઇ. સ. ૧૫૮૫માં મળ્યું. (૪) કાશ્મીર–૧૫૮૬ માં મુસલમાનો પાસેથી લીધું. (૫) સિંધ–ઇ. સ. ૧૫૯૨ માં મુસલમાન થએલા સુમા જાતના જામ રાજા પાસેથી મળ્યું. (૬) ઓઢીઆ–૧૫૯૨ માં માનસિંહે જીત્યું. (૭) કંદહાર–૧૫૯૪ માં લીધું. (૮) વરાડ–ચાંદબીબીની સાથેની સલાહમાં ઇ. સ. ૧૫૯૪ માં શાહજાદા મુરાદે મેળવ્યું. (૯) અહમદનગર–ઇ. સ. ૧૫૯૯માં ચાંદબીબીના મરણને લીધે તાબે થયું. (૧૦) પંજાબ તરફનો સરહદનો મુલક–ઇ. સ. ૧૬૦૦ માં યુસફ્જી લોકોના સરદાર જલાલને મારીને કબજે કર્યો.

પ્ર૦ અહમદનગરની સ્વારી વિષે શું જાણો છો ?

ઉ૦ અહમદનગરનો હાકેમ બુરહાન મરણ પામવાથી તેની ગાદીને માટે ચાર હકદાર ઉભા થયા તેમાંના એક પક્ષે અકબરની મદદ માગવાથી શાહજાદા મુરાદને મોકલ્યો, પણ મુરાદના આવતા પહેલાં બહાદુર નામના છોકરાને ગાદીએ બેસાડી તેની ફોઈ ચાંદબીબી કારભાર કરવા લાગી. એ બાઇ વિજાપુરના આદિલશાહની વિધવા હતી, તેણે બહાદુરીથી મુરાદના હલ્લા પાછા વાળ્યા, પણ લડાઇમાં દારૂગોળો ખૂટવાથી પોતાનું ઘરેણું, સિક્કા, જવાહીર વગેરે ગોળાની જગ્યાએ વાપર્યાં અને બહાદુરીથી લડી,

પણ છેવટે હારી; તેથી વરાડ પ્રાંત આપવાનો કરી મુરાદ સાથે સલાહ કરી. પાછળથી વરાડપ્રાંતની સરહદ બાબત તકરાર ઉઠતાં અકબર પંડે લઢવા આવ્યો, પણ ચાંદબીબીના લશ્કરે દગો કરી તેને મારી નાખી. ઇ. સ. ૧૫૯૯.

પ્ર૦ તેણે હિંદુરાજા તથા પ્રજાનાં કેવી રીતે મન મેળવ્યાં?

ઉ૦ તેણે બીજા બાદશાહોની પેઠે હિંદુ પ્રજા ઉપર ધર્મ બાબતનો જુલમ નહિ કરતાં ફાવતો ધર્મ પાળવા દીધો. વળી હિંદુ પ્રજા ઉપરના જાત્રાવેરા, જજીઆવેરા વગેરે માફ કર્યા. લાયક હિંદુ-ઓને તેમની યોગ્યતા પ્રમાણે નોકરી આપી. આથી રૈયત ખુશ થઇ. રજપુત રાજાઓને પોતાના પક્ષમાં લઇ તે મિત્રાચારીભર્યો સંબંધ હંમેશ ટકી રહે એ શુભ ઉદ્દેશથી તેમની કન્યાઓ લઈ પોતે પરણ્યા, તેમજ સરદારોને પરણાવ્યા. જયપુરના રાજા બહારમલની કન્યા સાથે પોતે લગ્ન કર્યું. અને તેને તથા તેના સગા વહાલાને સરદાર તથા સુબાઓની જગા આપી તેમનાં મન મેળવ્યાં. આ એકસંપીના કામમાં ચિતોડનો રાણો ઉદયસિંહ તથા તેના પટાવતો ભળ્યા નહિ, અને પોતાની કન્યા મોગલોને આપી નહિ, તેથી અકબરે ચિતોડ જીતી લીધું, તોપણ નાસીપાસ ન થતાં અરવલ્લીના ડુંગરમાં ઉદેપુર નામનું શહેર વસાવી ત્યાં રાજ્ય કરવા લાગ્યો. તેના મરણ પછી તેનો કુંવર પ્રતાપરાણો ગાદી પર આવ્યો. તેણે પણ પોતાના બાપની રાજનીતિ ચાલુ રાખી મોગલોને કન્યા નહિ આપવાનો દઢ નિશ્ચય કર્યો, તથા મોગલોને કન્યા આપનારને ધિક્કારવા લાગ્યો, અને અપમાન કરવા લાગ્યો. તેથી અકબરે પોતાના સરદાર માનસિંહ તથા

શાહજાદા સલીમને મોકલી ઇ. સ. ૧૫૬૯માં હલદીઘાટના મેદાનમાં લડાઇ જોડી. પ્રતાપસિંહ પોતાના બાવીસહજાર માણસના લશ્કર વડે બહાદુરીથી લડયો, પણ મોગલોની અગણિત સેના આગળ નહિ ચાલવાથી પોતાના લડાઇમાંથી બચેલા આઠ હજાર સિપાઇઓ લઇ જંગલમાં રખડવા લાગ્યો. ત્યાં તેને અનેક આપત્તિઓ વેઠવી પડી, તે તેણે પોતાના ટેકને ખાતર વેઠી પણ અકબરને પોતાનું માથું નમાવ્યું નહિ. છેવટે પોતાના નિમકહલાલ પ્રધાન ભામાશાહની દ્રવ્ય મદદથી ગયેલું રાજ્ય પાછું મેળવ્યું. અકબરે પણ આવા ટેકીલા રજપુત વીરને વધારે હેરાન નહિ કરતાં સુખેથી રાજ્ય કરવા દીધું. તે શૂરવીર નર ઇ. સ. ૧૫૯૮માં મરણ પામ્યો. મોગલોને કન્યા આપી નહિ તેથી હજુ પણ ઉદેપુરના સીસોદીઆ રાણા બધા રજપુતોમાં ઉંચા કુળના મનાય છે.

પ્ર૦ યુસફ્જી લોકના બંડ વિષે શું જાણો છો?

ઉ૦ આ લોકોએ નવો ધર્મ ચલાવી પોતાના સરદાર જલાલના ઉપરીપણા નીચે તોફાન જગાડયું. તે સમાવવા અકબરે પોતાના ભાઇ જૈનખાં તથા માનીતા સરદાર બીરબલને મોકલ્યા, પણ તેમના માંહોમાંહેના કુસંપના પરિણામે બીરબલ મરાયો, અને જૈનખા હારીને પાછો આવ્યો. તેથી અકબરે ટોડરમલ અને માનસિંહને મોકલ્યા, તેમણે તે લોકોના સરદાર જલાલને મારી યુસફ્જીને વશ કર્યા. ૧૬૦૦

પ્ર૦ અકબરની રાજ્ય વ્યવસ્થાનું વર્ણન કરો.

ઉ૦ તેણે પોતાના રાજયના ૧૫ વિભાગ પાડી દરેક પર દેખરેખ

રાખવા માટે સુબા નીમ્યા હતા. તેમને લશ્કરી અને દિવાની સત્તા સોંપી હતી. જાગીરોને બદલે પગાર આપવાનો ઠરાવ કર્યો હતો. ન્યાયખાતાના મુખ્ય અધિકારીને મીર અદલ કહેતા. તેના હાથ નિચે કાજીઓ નીમ્યા હતા. શહેરમાં પોલીસખાતાનો ઉપરી કોટવાળ હતો, તેને માજીસ્ટ્રેટનો પાવર આપવામાં આવ્યો હતો.

પ્ર૦ અકબરની જમાબંધીની રીત કહો.

ઉ૦ ટોડરમલ નામના વસુલાત ખાતાના ઉપરી કાયસ્થ સરદાર પાસે જમાબંધીની રીત બંધાવી. તેણે (૧) બધી જમીન એક સરખા માપથી મપાવી. (૨) દર વીઘે કેટલો પાક થાય છે તે નક્કી કરાવ્યું. (૩) પાકનો ત્રીજો ભાગ સરકારે લેવાનું ઠરાવ્યું. આગળ જતાં દાણાને બદલે નાણું લેવાની રીત ચાલુ કરી. દર દશ દશ વરસે જમીનનો પાક ફરીથી નક્કી કરવામાં આવતો.

પ્ર૦ અકબરના પ્રધાન અને વિદ્વાનો વિષે જાણુતા હો તે કહો.

ઉ૦ (૧) અબુલફજલ—એ વસુલાતખાતાનો ઉપરી હતો, તેમ વિદ્વાન પણુ હતો. તેણે આઇન-અકબરી નામનું પુસ્તક લખ્યું છે. તેને ઇ. સ. ૧૬૦૩માં શાહજાદા સલીમે મરાવ્યો.

(૨) ફૈજી—અબુલફજલનો ભાઇ વિદ્વાન અને સરદાર હતો. તેણે રામાયણુ, મહાભારત, બાયબલ વગેરેનો ફારસી ભાષામાં તરજુમો કર્યો છે.

(૩) ટોડરમલ-એ સરદાર અને પ્રધાન કાયસ્થ જાતનો હિંદુ હતો તેણે જમાબંધીની રીત બાંધી હતી.

(૪) માનસિંહ-આંબેર (જયપુર) નો રાજા લશ્કરી સરદાર અને સલાહકાર હતો.

(૫) **ભગવાનસિંહ**-પંજાબનો સુબો અને સરદાર હતો.

(૬) **બીરબલ**-હાજરજવાબી અને બાદશાહને આનંદ કરાવનાર સરદાર અને કવિ હતો. જાતે હિંદુ બ્રાહ્મણ હતો. તેનું મૂળ નામ શિવદાસ હતું. તે યુસફજી લોકોની સાથે લડાઇમાં મરાયો.

(૭) **ગંગ** અને **નરહર**—પ્રખ્યાત કવિ હતા.

(૮) **ખાનખાનાન**—વિદ્વાન હતો.

(૯) **અજીજીકોકા, મીરજાખાં, જૈનખાં**-બહાદુર સરદાર હતા.

(૧૦) **તાનસેન**—ગવૈયો હતો.

પ્ર૦ અકબરના સુધારા કહો.

ઉ૦ (૧) બાળલગ્ન બંધ કર્યાં. (૨) પુનર્લગ્નની છૂટ આપી. (૩) સતી થવાનો ચાલ બંધ કર્યો. (૪) રૈયતને ફાવતો ધર્મ પાળવા દઈ હિંદુઓને મોટી જગાઓ આપવાનો ધારો કર્યો. (૫) હિંદુ ઉપરનો જાત્રા વેરો તથા જજીઆ વેરો બંધ કર્યો. (૬) વેપાર અને વિદ્યાને ઉત્તેજન આપ્યું. (૭) નાક, કાન કાપવાની ક્રુર શિક્ષાઓ તથા કેદીઓને ગુલામ તરીકે વેચવાનો ધારો બંધ કર્યો. (૮) નોકરોને જમીન બદલ પગાર આપવાનો ધારો કર્યો. (૮) ખેતીના સુધારા માટે નહેરો ખોદાવી તથા જમીનની માપણી કરાવી. (૧૦) પોતાની પરવાનગી સિવાય કોઇ પણ અધિકારી દેહાંત દંડ કરે નહિ તેવો ધારો કર્યો.

પ્ર૦ અકબરના ધર્મ વિષે શું જાણો છો?

ઉ૦ પોતાની રૈયતને ફાવતો ધર્મ પાળવા દીધો. પોતે પણ દર શુક્રવારે તમામ ધર્માચાર્યોની સભાઓ ભરી ધર્મ ચર્ચા ચલાવતો. પોતે

એકશ્વર વાદી હોઇ કબીર પંથના સિદ્ધાંતોને મળતો થતો. સૂર્ય પૂજા જાહેર રીતે કરતો. કોઇ કોઇ વખતે પોતે પેગંબર હોવાનો દાવો કરતો. લોકો પણ તેને પગે લાગી માન આપતા. હિંદુ ધર્મ ઉપર પ્રેમ બતાવવાને લીધે મુસલમાનો તેને નાસ્તિક ગણુતા.

પ્ર૦ અકબરના મરણ વિષે શું જાણો છો?

ઉ૦ પોતાના બે દીકરા દાનીઆલ અને મુરાદ દારૂના ખરાબ વ્યસનથી મરણ પામ્યા તેની દીલગીરીમાં તેમજ પોતાના માનીતા બીરબલ અને અબુલફજલના શોકને લીધે તેની તબીયત લથડતી ચાલી. તે ઇ. સ. ૧૬૦૫માં મરણ પામ્યો.

પ્ર૦ અકબરના શાહજાદાનાં નામ કહો.

ઉ૦ (૧) સલીમ (જહાંગીર) (૨) દાનીઆલ (૩) મુરાદ. અકબરના મરણ પહેલાં દાનીઆલ અને મુરાદ દારૂના ખરાબ વ્યસનથી મરણ પામ્યા હતા, અને સલીમ પણ દારૂડીઓ હોવાથી અકબરને વિશેષ ચિંતા રહેતી. અકબરે મરતી વખતે પોતાના શાહજાદા તરફ પોતાની પેઠે સરદારોને નિમકહલાલ રહેવાનો ઉપદેશ આપી તેમની સમક્ષ જહાંગીરને રાજ્યગાદી સોંપી ઇ. સ. ૧૬૦૫.

જહાંગીર ભાઝલો ૧૬૦૫—૧૬૨૭—૨૨.

પ્ર૦ જહાંગીરને કેવી રીતે રાજ્ય મળ્યું?

ઉ૦ કેટલાક સરદારોનો વિચાર અકબરના મરણ પછી જહાંગીરના કુંવર ખુશરૂને રાજ્ય આપવાનો હતો, પણ અકબરે મરણ સમયે સલીમને પોતાની તરવાર અને રાજ્યદંડ સોંપ્યો, તેથી સલીમ જહાંગીર નામ ધારણ કરી ગાદી ઉપર આવ્યો.

પ્ર૦ જહાંગીરના વખતમાં જાણુવા લાયક કયા બનાવ બન્યા?

ઉ૦ (૧) નુરજહાં સાથે લગ્ન (૨) ઉત્તર અને દક્ષિણ પર સ્વારી.
(૩) શાહજાદા અને સરદારોના બળવા.

પ્ર૦ નુરજહાં વિષે શું જાણો છો ?

ઉ૦ કોઈ ઇરાની ઉમરાવ દુઃખને લીધે અકબરના દરબારમાં આવી રહ્યો હતો. તેને મીર–ઉન્–નિસા નામની રૂપાળી કન્યા હતી. તેનું રૂપ જોઇ જહાંગીરનો તેની સાથે લગ્ન કરવા વિચાર થયો, પણ અકબરને તે વાત ગમી નહિ, તેથી તેણે પોતાના શેર અફગાન નામના ઇરાની સરદાર સાથે લગ્ન કરાવી બંગાળે મોકલી દીધી. અકબરના મરણ પછી જહાંગીરે શેર અફગાનનો ઘાત કરાવી તેની સાથે લગ્ન કર્યું અને તેનું નામ નુરજહાં (દુનીઆનું તેજ) રાખ્યું. આ બાઇએ કેટલોક વખત પોતાના આગલા ધણીનો શોક પાળ્યો, પણ પાછળથી જહાંગીર સાથે લગ્ન સંબંધ કર્યો. આગળ જતાં આ બાઇએ રાજ્યકારભારમાં આગળ પડતો ભાગ લઇ જહાંગીરને રાજ્ય ચલાવવામાં મદદ કરી, તથા જહાંગીરની કેટલીક કુટેવો છોડાવી. જહાંગીરે પણ નુરજહાંના બાપ તથા તેના ભાઇ અસોફખાંને મોટી પદ્દી આપી.

પ્ર૦ જહાંગીરની દક્ષિણ પર કરેલી સ્વારીનું વર્ણન કરો.

ઉ૦ અહમદનગરમાં મુર્તિજા નિજામ નામે પાદશાહ રાજ્ય કરતો હતો. તેને મલિકંબર નામે હબસી વજીર હતો. તે ઈ. સ. ૧૬૧૦ માં સ્વતંત્ર થયો, તેથી તેને તાબે કરવા ઇ. સ. ૧૬૧૨ માં પરવીઝ, ખાનજહાં લોદી, અને માનસિંહને મોટી ફોજ આપી મોકલ્યા પણ તે તાબે થયો નહિ. મલિકંબરે ટોડરમલની માફક અહમદનગરના રાજ્યમાં જમાબંધીની રીત બાંધી ઘણો સુધારો કર્યો.

પ્ર૦ ઉત્તર તરફની સ્વારીની હકીકત કહો.

ઉ૦ ઉદેપુરના રાણા પ્રતાપના મરણ પછી તેનો પુત્ર અમરસિંહ ગાદી પર આવ્યો, તેને વશ કરવા બાદશાહે શાહજાદા પરવીઝ અને મહોબતખાંને મોકલ્યા પણ તે તાબે થયો નહિ, તેથી શાહજાદા ખુરમે ઇ. સ. ૧૬૧૪ માં તેને તાબે કર્યો. આથી બાદશાહે ખુશ થઇ તેને શાહજહાંનો ખિતાબ આપ્યો.

પ્ર૦ શાહજાદા ખુશરૂના બંડ વિષે શું જાણો છો ?

ઉ૦ જહાંગીર ગાદીએ બેઠો કે તરતજ કેટલાક સરદારોની ઉશ્કેરણીથી ખુશરૂએ બંડ કર્યું, પણ બાદશાહે તેને હરાવી ગ્વાલિઅરના કિલ્લામાં કેદ કર્યો અને તેના સાતસેં સાથીઓને બાદશાહે રીબાવી રીબાવીને મારી નાખ્યા. ખુશરૂ પણ ઇ. સ. ૧૬૨૧ માં કેદખાનામાંજ મરણ પામ્યો.

પ્ર૦ શાહજાદા શાહજહાંના બંડની હકીકત કહો.

ઉ૦ નુરજહાંએ પોતાના આગલા ઘરની શાહજાદી શાહજાદા શહરીયાર સાથે પરણાવી હતી. નુરજહાંનો વિચાર જહાંગીરના મરણ પછી પોતાના જમાઇ શહરીયારને ગાદી અપાવવાનો હતો. આથી શાહજહાંને હજુરમાં બોલાવી કેદખાનામાં નાખવાનો વિચાર કર્યો, પણ આ વાતની શાહજહાંને ખબર પડવાથી હજુરમાં નહિ આવતાં બંડ કર્યું, તેને પકડવા માટે મહોબતખાં તથા શાહજાદા પરવીઝને મોકલ્યો. શાહજહાં દક્ષિણમાં મલિકંબરને આશ્રયે જઇ રહ્યો હતો, ત્યાંથી પકડી આણ્યો; તેથી તાબે થઈ તેણે પોતાના બાપની પાસે માફી માગી.

પ્ર૦ મહોબતખાંના બંડ વિષેની જાણવા લાયક હકીકત કહો.

ઉ૦ આ સરદાર બળવાન હતો, તેની દિનપ્રતિદિન વધતી જતી સત્તા જોઇ નુરજહાંના મનમાં રાજ્ય પચાવી પડશે એવી ધાસ્તી ઉત્પન્ન થઇ. આથી તેના ઉપર શિલિક ખાઇ ગયાનું જુઠું તહોમત મુકી હજુરમાં હાજર થવા લખ્યું. પણ આ પ્રપંચ તેની જાણમાં આવતાં પોતાના પાંચ હજાર રજપુત સૈન્ય સાથે બંડ કરી જહાંગીરને કેદ કર્યો. પાછળથી નુરજહાંએ યુક્તિથી જહાંગીરને છોડાવ્યો. ઇ. સ. ૧૬૨૬, અને મહોબતખાં નાશીને અહમદનગરના રાજ્યમાં રહ્યો. બીજે વરસે એટલે ઇ. સ. ૧૬૨૭ માં જહાંગીર કાસ્મીરમાં હવાખાવા ગયો ત્યાંજ મરણ પામ્યો.

પ્ર૦ અંગ્રેજ એલચી સર ટોમસ રો વિષે શું જાણો છો ?

ઉ૦ આ અંગ્રેજ સરદાર ઇંગ્લાંડના પહેલા જેમ્સ બાદશાહના મોકલ્યાથી ઇ. સ. ૧૬૧૫માં વેપારના કોલકરાર કરવા સારૂ આવ્યો હતો. તે જહાંગીરના દરબારમાં ત્રણ વર્ષ રહ્યો. તેણે જહાંગીરની કેટલીક રાજ્યવ્યવસ્થા લખી છે.

પ્ર૦ સરટોમસ રોએ જહાંગીરના દરબારનું કરેલું વર્ણન કહો.

ઉ૦ જહાંગીર બાદશાહની આગ્રામાં ભપકાદાર ગાદી હતી. હીરા, માણેક, મોતી અને રત્ન વગેરે જવાહીરથી પોતાના મહેલને પણ શણગાર્યો હતો. પોતે રત્નજડીત સિંહાસન ઉપર બેસી ન્યાય આપતો. બાદશાહ ન્યાયી પણ દારૂડીઓ હતો. દરબારના સરદાર અને અમલદારો ખટપટીઆ અને લાંચીઆ હતા. પોતે દારૂ પીતો, પણ પ્રજાવર્ગને દારૂ પીવાની સખત મના કરી હતી. ન્યાય આપવા માટે મહેલમા ઘંટ બાંધી તેની સાંકળ ભીંત

કોચી બહારની બાજુ લટકતી રાખી હતી તેથી ફરીઆદીઓને ન્યાય મેળવવાની સુગમતા પડતી. ધર્મ બાબતમાં પોતાના બાપની માફક ઉદાર વિચારનો હતો. તેના વખતમાં હિંદમાં મકાઇ, બટાટા અને તમાકુ દાખલ થઈ.

પ્ર૦ તેના શાહજાદાનાં નામ કહો.

ઉ૦ (૧) ખુશરૂ, (૨) ખુરમ (શાહજહાં), (૩) શહરીયાર, (૪) પરવીઝ. જહાંગીરના મરણ સમયે શાહજહાં અને શહરીયાર જીવતા હતા, અને ખુશરૂ તથા પરવીઝ મરણ પામ્યા હતા. જહાંગીર પછી શાહજહાં બાદશાહ થયો.

મહેલો બાંધનાર શાહજહાં ૧૬૨૭—૧૬૫૮—૩૧.

પ્ર૦ શાહજહાંએ કેવી રીતે ગાદી મેળવી ?

ઉ૦ જહાંગીરના મરણ પછી પોતાના સસરા અસોફખાં તથા સરદાર મહોબતખાંની મદદથી શહરીયાર વગેરે સામા પક્ષના માણસોને મારી નાખી અને નુરજહાંને કેદ કરી ગાદીએ બેઠો.

પ્ર૦ શાહજહાંના વખતના જાણવા લાયક બનાવ કહો.

ઉ૦ (૧) સરદારો તથા શાહજાદાઓના બળવા. (૨) મયુરાસન તથા તાજમહાલ વગેરે ઈમારતો બંધાવી. (૩) દક્ષિણ ઉપર સ્વારી.

પ્ર૦ સરદારોના બળવા વિષે શું જાણો છો ?

ઉ૦ (૧) અહમદનગર અને વિજાપુરના બાદશાહોને પક્ષમાં લઈ ખાનજહાં લોદીએ ૧૬૨૯ માં બંડ કર્યું તે અશિરૂખાંએ સમાવ્યું. (૨) કાબુલના રાજાને હરાવી ૧૬૩૭ માં બલ્ખ અને કંદહાર જીત્યાં, (૩) મલીકંબરના પુત્ર ફતેખાંને મુર્તિજા નિઝામે માર્યો તેથી

૧૬૩૭માં અહમદનગર જીત્યું. (૪) ૧૬૩૭માં ગોવળકોંડા અને વિજાપુર પર સ્વારી કરી તેમની પાસેથી ખંડણી લેવાની ઠરાવી.

પ્ર૦ શાહજહાંના શાહજાદાનાં નામ કહો.

ઉ૦ (૧) દારા, (૨) સુજા, (૩) ઔરંગજેબ, અને (૪) મુરાદ.

પ્ર૦ દરેક શાહજાદાના ગુણ દોષનું વર્ણન કરો.

ઉ૦ દારા બહાદુર પણ ભોળો હતો, તે શાહજહાં પાસે દિલ્હી રહેતો હતો. સુજા—દારૂડીઓ, બાયલો અને વિષયી હતો. તે બંગાળાનો સુબો હતો. ઔરંગજેબ—કપટી, લોભી, સ્વાર્થી, બહાદુર પણ ધર્માંધ હતો. તે દક્ષિણનો સુબેદાર હતો. મુરાદ—ઓછી અક્કલનો અને દારૂડીઓ હતો, તે ગુજરાતનો સુબો હતો.

પ્ર૦ શાહજાદાઓના બળવા વિષે શું જાણો છો?

ઉ૦ ઇ. સ. ૧૬૫૭માં શાહજહાં માંદો પડયો, ત્યારે શાહજાદાઓએ ગાદીને માટે માંહોમાંહે લડવા માંડયું. પ્રથમ દારાએ ઇ. સ. ૧૬૫૭માં કાશી આગળ સુજાને હરાવી આરાકાન તરફ હાંકી કાઢયો. ઔરંગજેબે સમય સાધી યુક્તિ રચી મુરાદને કહાવ્યું કે મારે મક્કા જઇ ખુદાની બંદગી કરી જીંદગી પુરી કરવી છે. રાજ્ય મેળવવાની મને ઇચ્છા નથી, પણ જો તારે રાજ્ય જોઇતું હોય તો તને મદદ કરૂં. મુરાદ ભોળપણને લીધે તેના કપટમાં ફસાયો, પછી ઔરંગજેબ અને મુરાદ બંન્નેએ મળી ઉજજન આગળ ૧૬૫૭માં દારાના સરદાર જસવંતસિંહને તથા આગ્રા આગળ તેજ સાલમાં દારાને હરાવ્યો, તેથી દારા નાશીને સિંધમાં ગયો, પછી ૧૬૫૮માં ઔરંગજેબે શાહજહાંને ગાદી ઉપરથી ઉઠાડી કેદમાં નાખી ગાદી લીધી. ભોળા મુરાદને પણ

કેદખાનામાં નાખ્યો, અને પોતે આલમગીર નામ ધારણ કરી ગાદી પર આવ્યો.

પ્ર૦ શાહજહાંની જાહોજલાલીનું વર્ણન કરો.

ઉ૦ શાહજહાંને મકાન બંધાવવાનો તથા દબદબાભર્યાં દરબારો ભરવાનો બહુ શોખ હતો. તેણે પોતાની વહાલી બેગમ મુમતાજ મહાલની કબર ઉપર આગ્રામાં જમના નદીને કાંઠે તાજમહેલ નામનો સુંદર રોજો બંધાવ્યો. જેને બંધાવતાં સવાત્રણ કરોડ રૂપીઆ ખર્ચ થયું હતું. તે એવું સુંદર અને સંપૂર્ણ છે કે તેના જેવું મકાન દુનિઆમાં એકે નથી. વળી પોતાને બેસવા માટે સાડાછ કરોડ રૂપીઆ ખર્ચી હીરા અને રત્નજડીત મયુરાસન બંધાવ્યું. આ સિવાય દિલ્હીમાં રાજમહેલ, મોતી મસીદ, જુમા મસીદ, ખાનગી મુલાકાતનો બંગલો વગેરે સુશોભીત મકાન બંધાવ્યાં. આ મકાન બાંધવામાં મદદ કરનાર અલીમર્દીખાં નામનો કુશળ શિલ્પશાસ્ત્રી હતો. આ બાદશાહના વખતમાં ટેવર્નિયર નામનો ફ્રાન્સનો ઝવેરી આવ્યો હતો, તેણે બાદશાહની જાહોજલાલીનું વર્ણન ઘણી અસરકારક રીતે લખ્યું છે.

પ્ર૦ શાહજહાંની રાજનીતિ ઉપરથી શી શિખામણ મળે છે?

ઉ૦ શાહજહાંએ જહાંગીર સામે બંડ કરી દીલ દુખાવ્યું હતું, તેની અસર તેના કુંવરોમાં આવવાથી શાહજાદાઓએ તેના ઘડપણના વખતમાં ગાદીએથી પદભ્રષ્ટ કરી કેદખાનામાં નાખ્યો અને કેદખાનામાંજ મરણને શરણ થવું પડયું. વળી પોતાના શાહજાદાઓને સુબા નીમી તેમને સ્વતંત્ર સત્તા સોંપી તથા તેમની રહેણી કરણીપર દેખરેખ રાખી નહિ, તેથી તેઓ પોતા-

ની મરજી મુજબ વર્ત્યાં, અને ઔરંગજેબે જે કુટુંબઘાત કર્યો તે પોતાની નિર્બળતાને લીધે નજરે જોવો પડયો.

ઔરંગજેબ ૧૬૫૮—૧૭૦૭—૪૯.

ઔરંગજેબ આલમગીર (દુનિઆ જીતનાર) નામ ધારણુ કરી ૧૬૫૮માં ગાદીએ આવ્યો.

પ્ર૦ ઔરંગજેબે ગાદીએ આવી કયાં કયાં ખોટાં કામ કર્યાં ?

ઉ૦ પોતાના ભાઇ દારાને પકડી ૧૬૫૯માં મારી નાખ્યો, સુજા આરાકાનમાં નાશી ગયો ત્યાં ૧૬૬૦માં મરણુ પામ્યો. મુરાદને ૧૬૬૧માં ગ્વાલીઅરના કેદખાનામાં દારૂડીઓ હોવાનો આરોપ મુકી મારી નંખાવ્યો. આવીજ રીતે દારા તથા સુજાના પુત્રોને અને બીજા સામા વાળીઆને ક્રૂર રીતે મારી નંખાવ્યા, આવા કમકમાટ ભરેલા કુટુંબઘાતના સમાચાર શાહજહાને પહોંચતાં તે પણુ ૧૬૬૬માં અફસોસ કરતો મરણુ પામ્યો.

પ્ર૦ તેણે હિંદુ પ્રજાને કઇ રીતે નારાજ કરી ?

ઉ૦ ઔરંગજેબ ધર્માંધ હોવાથી હિંદુઓને વટાળી મુસલમાન બનાવવા પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો. જજીઆવેરો, જાત્રાવેરો વગેરે ફરીથી શરૂ કર્યા. તેમના ઓચ્છવ, વરઘોડા, જાત્રાઓ વગેરે બંધ કર્યાં. સૂર્ય વર્ષ બંધ કરી હીજરી સન ચાલુ કર્યો. હિંદુઓને સરકારી નોકરીમાંથી બાતલ કર્યાં. આથી તેની હિંદુ પ્રજા ઘણીજ નારાજ થઇ. આવી અન્યાયી વર્તણુંકથી બાદશાહ પાસે હિંદુઓ દાદ માગવા ગયા, તો તેમની દાદ નહિ સાંભળતાં તેમને હાથીના પગ તળે કચરાવી માર્યાં.

પ્ર૦ દક્ષિણ પર કરેલી સ્વારીની જાણવા લાયક હકીકત કહો ?

ઉ૦ વિજાપુર અને ગોવળકોંડા સાથે પચીસ વરસ લડી ઇ. સ. ૧૬૮૩માં બંને રાજ્યો તાબે કર્યાં. ઔરંગજેબે વિજાપુર અને ગોવળકોંડા જીતવાને બદલે પ્રથમ તેમને મેળવી લઇ મરેઠાનું બળ નરમ પાડયું હોત તો આગળ જતાં મરેઠાઓએ મોગલાઇને પડતી સ્થિતિમાં આણી તથા તેને હેરાનગતિ ભોગવવી પડી તે થાત નહિ. આ ઔરંગજેબની ભૂલભરેલી રાજનીતિ હતી. મરેઠી સત્તા તોડયા પછી વિજાપુર ને ગોવળકોંડા સહેલાઇથી જીતી શકાત.

પ્ર૦ ઔરંગજેબે આસામ પ્રાંત કેવી રીતે જીત્યો ?

ઉ૦ ઇ. સ. ૧૬૬૨માં પોતાના સરદાર મીરજુમલાને મોકલ્યો, તેણે આસામ પ્રાંત જીતી ત્યાંના રાજાને ખંડીઓ બનાવ્યો, પણ પાછા આવતાં રસ્તામાં મીરજુમલા મરણ પામ્યો.

પ્ર૦ ઔરંગજેબના સમયમાં થએલાં હિંદુઓનાં બંડ વિષે શું જાણો છો?

ઉ૦ સતરામી પંથના હિંદુ વેરાગીઓએ ઇ. સ. ૧૬૭૬માં નારનોલ ગામ આગળ બંડ કર્યું, તે બાદશાહે મહા મુશ્કેલીએ સમાવ્યું. રજપુત સંસ્થાનમાં ઉદેપુર, જયપુર અને જોધપુર એ ત્રણ બળવાન રાજ્ય હતા તેમાં ઔરંગજેબે જયપુર અને જોધપુરવાળાઓને કપટથી મારી નંખાવ્યા, અને પોતાનો રજપુત સેનાપતી જસવંતસિંહ કાબુલમાં મરણ પામ્યો, તેનાં બૈરાં છોકરાંને કેદ કરવાનો ઔરંગજેબે વિચાર કર્યો, પણ રાઠોડ સરદાર દુર્ગાદાસે કુંવરોને અરવલી તરફ મોકલાવી રક્ષણ કર્યું, અને ઔરંગજેબથી બચવા માટે ઉદેપુરના રાણા રાજસિંહની મદદ

માગી. આથી ઔરંગજેબે શાહજાદા અકબરને લશ્કર આપી ઉદેપુર ઉપર મોકલ્યો, પણ રાજસિંહ તથા દુર્ગાદાસે યુક્તિથી તેને પોતાના પક્ષમાં લઇ લીધો. તેથી ઔરંગજેબ છેક હતાશ થઇ ગયો અને ઇ. સ. ૧૬૮૧માં રજપુતો સાથે સલાહ કરી.

પ્ર૦ ઔરંગજેબને મરાઠા સાથે થએલી લડાઇનું વર્ણન કરો.

ઉ૦ મરેઠી રાજ્યના સ્થાપક શિવાજીએ યુક્તિ પ્રયુક્તિથી ઔરંગ-જેબને ઘણો હેરાન કર્યો, શિવાજીના મરણ પછી શંભાજી રાજા થયો તેને ઔરંગજેબે પકડીને મારી નાખ્યો, પણ તેઓ શાન્ત ન થતાં રાજારામને ગાદીએ બેસાડી મુસલમાનો સાથે લડાઇ ચાલુ રાખી. તેથી ઔરંગજેબે રાજારામને કેદ પકડવા શાહ-જાદા આજીમને મોકલ્યો. તેણે ઇ. સ. ૧૬૯૮માં જીજીનો ગઢ જીતી લીધો, પણ રાજારામ લાંચ આપી નાશી છુટયો, આવી રીતે મરાઠાઓએ તાબે ન થતાં તેની સામેની લડાઇઓ ચાલુ રાખી મરેઠી સત્તા બળવાન કરી.

પ્ર૦ ઔરંગજેબના મરણ વિષે શું જાણો છો ?

ઉ૦ ઇ. સ. ૧૬૮૧માં રજપુતો સાથે સંધી કરી પછીનાં પચીસ વરસ દક્ષિણનાં બંડ સમાવવામાં ગયાં. તેણે વિજાપુર ને ગોવળ-કોંડા ૧૬૮૩માં વશ કર્યાં, પણ મરેઠાઓ વશ થયા નહિ અને અથડામણમાં તથા જુવાનીમાં કરેલાં પાપોના પસ્તાવાને લીધે તેની તબીયત લથડતી ચાલી, છેવટે અહમદનગરમાં ઇ. સ. ૧૭૦૭માં ૮૯ વર્ષની ઉમરે મરણ પામ્યો.

પ્ર૦ ઔરંગજેબના ગુણ દોષ કહો.

ઉ૦ હિંદુઓ ઉપર જુલમ ગુજારવાથી તેના રાજ્યની વેળાસર પડતી થઇ. વળી પોતાના ભાઇ ભત્રીજાઓની કતલ કરેલી હોવાથી તેને ઘડપણમાં ઘણો પસ્તાવો થયો, અને પોતાથી પણ તેવીજ દશા થશે એમ ધારી સરદારો તથા પુત્રો તરફ શંકાની નજરથી જોવા લાગ્યો. સરદાર અને લશ્કર પણ તેના હુકમોની અવજ્ઞા કરવા લાગ્યા. ઔરંગજેબે પોતાનો ઇતિહાસ લખવાની મના કરી હતી; છતાં કાફીખાં નામના સરદારે બાદશાહથી છાનો ઇતિહાસ લખ્યો હતો તેમાં લખે છે કે બાદશાહ વિદ્વાન હતો. ફારસી ભાષાપર તેણે સારી કાબુ મેળવી હતી. કુરાનનાં વચન યાદ રાખતો. પોતાની જિંદગી સાદાઇથી ગુજારતો. શરીરે મજબુત બાંધાનો હતો. દરેક કામ પર જાતે દેખરેખ રાખતો. તેને નાચ અને સંગીત વિદ્યાપર તિરસ્કાર હતો. પોતાના દીકરાઓ તથા સરદારોપર દેખરેખ રાખવા છાના બાતમીદારો રાખ્યા હતા.

પ્ર૦ ઔરંગજેબની રાજનીતિ પરથી શો બોધ મળે છે ?

ઉ૦ માણસો જુવાનીના મદમાં રાજલોભ અગર લક્ષ્મીની લાલસાથી મોટાં મોટાં પાપ કરતાં અચકાતા નથી, પણ ઘડપણમાં તેનો પસ્તાવો કરવો પડે છે, તેમજ પોતે પણ તેવા દગાનો ભોગ ન થઇ પડે તેને માટે હમેશાં સાવચેતી રાખવા પ્રયત્ન કરે છે. ચઢતીના વખતમાં સત્તાના દોરથી સર્વ કોઇ ન છુટકે આજ્ઞા માન્ય કરે છે, પણ ઘડપણના વખતમાં તેની આજ્ઞાઓની અવજ્ઞા કરી છચોક તેનું અપમાન કરે છે. કુટુંબઘાતને લીધેજ તેના રાજ્યની તેના મરણ પછી વેળાસર પડતી થઇ. પોતાના

બાપને કેદ કરી રાજ્ય લીધું હતું, તેવી રીતે પોતાને પોતાના પુત્રો કેદ કરે નહિ તે બાબત તેને હમેશ સાવચેત રહેવું પડતું, તથા તેમની પર વિશ્વાસુ બાતમીદારો રાખવા પડતા.

પ્ર૦ ઔરંગજેબના શાહજાદાનાં નામ કહો.

ઉ૦ (૧) મોઆજીમ (૨) આજીમ (૩) કામબક્ષ (૪) મહમદ (૫) અકબર.

બાહાદુરશાહ (મોઆજીમ) ઈ. સ. ૧૭૦૭—૧૭૧૨—૫.

પ્ર૦ બહાદુરશાહે કેવી રીતે રાજ્ય મેળવ્યું ?

ઉ૦ મોઆજીમે આજીમને આગ્રા આગળ હરાવ્યો. તથા કામબક્ષને હૈદ્રાબાદ આગળ હરાવી પોતે બાહાદુરશાહ નામ ધારણ કરી ગાદીએ બેઠો અને જુલ્ફીકારખાનને પ્રધાન નીમ્યો.

પ્ર૦ બહાદુરશાહના વખતના જાણવા લાયક બનાવ કહો.

ઉ૦ ગાદીએ બેસી મરાઠા રાજા શંભાજીના દીકરા શાહુને મિત્ર તરીકે રહેવાની સરતે છોડી મુકયો. રજપુત અને મરાઠાઓની સ્વતંત્રતા કબુલ કરી. એવામાં શીખ લોકોએ બંડ કર્યું તે સમાવવા બાદશાહ ગયો પણ સમ્યું નહિ, અને બાદશાહ ઇ. સ. ૧૭૧૨માં મરણ પામ્યો.

પ્ર૦ બાહાદુરશાહના ગુણ દોષ કહો.

ઉ૦ લડાઈમાં હોંશિઆર નહોતો, ધર્મ બાબતમાં અકબરના વિચારોને મળતો હતો તેથી લાંબો વખત જીવ્યો હોત તો મોગલ્રાજ્યને ચઢતી સ્થિતિમાં લાવત,

જહાંદારશાહ ઇ. સ. ૧૭૧૨—૧૭૧૩—૧.

પ્ર૦ જહાંદારશાહને કેવી રીતે ગાદી મળી ?

ઉ૦ જુલ્ફીકારખાનની મદદથી ભાઇ ભત્રીજાઓનો નાશ કરી ગાદીએ બેઠો.

પ્ર૦ જહાંદારશાહનું મરણ કેવી રીતે થયું ?

ઉ૦ તેના સપાટામાંથી બચેલો તેનો ભત્રીજો ફરોકશીર સૈયદહુસેન અને સૈયદ અબદુલ્લાની મદદથી તેની સામો થયો અને જહાંદારશાહ તથા જુલ્ફીકારખાનને ૧૭૧૩ માં આગ્રા આગળ મારી ગાદી લીધી.

ફરોકશીર ૧૭૧૩—૧૭૧૯—૬.

પ્ર૦ ફરોકશીરે ગાદી મેળવી શું કર્યું ?

ઉ૦ ગાદીએ બેસી પોતાને મદદ કરનાર સૈયદ અબદુલ્લાને વજીર નીમ્યો તથા સૈયદહુસેનને સેનાપતિની જગા આપી.

પ્ર૦ તેના વખતના જાણવા લાયક બનાવ કહો.

ઉ૦ સૈયદ હુસેનની મદદથી જોધપુરના રાજા અજીતસિંહની કન્યા સાથે લગ્ન કર્યું. શીખ લોકોએ પોતાના સરદાર બંધુની આગેવાની નીચે બંડ કર્યું. તેથી સૈયદહુસેને તેમને હરાવ્યા, અને તેમના સરદાર બંધુને ક્રૂર રીતે મારી નાખ્યો. પછી સૈયદહુસેન દક્ષિણમાં ગયો અને નિજામઉલમુલ્ક પાસેથી ચાર્જ સંભાળી મરાઠા સાથે સલાહ કરી.

પ્ર૦ બાદશાહ અને સૈયદ ભાઇઓ વચ્ચે શા કારણથી અણબનાવ થયો ?

ઉ૦ સૈયદહુસેને મરાઠા સાથે સલાહ કરી હતી કે મરાઠાઓએ કબજે કરેલો મુલક તેમની પાસે રહેવા દેવો, અને દક્ષિણમાં સર-

[illegible] મુખી તથા ચોથ ઉઘરાવવા દેવી. તેના બદલામાં મરાઠા રાજા શાહુ દર વરસે પંદર લાખ [illegible]આ ખંડણી ભરે, તથા પંદર હજાર સ્વારોથી બાદશાહની ચાકરી કરવી. આ સરતો પર સહી કરાવવા હુસેન શાહુના પ્રધાન બાલાજીને લઈ બાદશાહ પાસે આવ્યો, પણ બાદશાહે તેના પર સહી ના કરી, તેથી સૈયદ ભાઈઓએ બાદશાહને મારી નાખ્યો. ઈ. સ. ૧૭૧૯.

પ્ર૦ ફરોકશીરના વખતમાં અંગ્રેજોએ કેવી રીતે લાભ મેળવ્યો ?

ઉ૦ બંગાળાના સુબા સામે ફરીઆદ કરવા કેટલાક અંગ્રેજો ફરોકશીરના દરબારમાં ડૉકટર હેમીલ્ટનની સરદારી નીચે આવ્યા હતા. આ વખતે બાદશાહ માંદો હતો. તેનો રોગ ડોકટર હેમીલ્ટને મટાડયો, તેથી ઇનામ બદલ તેને કેટલીક જમીન આપી, અને અંગ્રેજી માલનું હાંશલ માફ કર્યું.

પ્ર૦ સૈયદ ભાઈઓ બાદશાહ બનાવનાર કેમ કહેવાયા ?

ઉ૦ ફરોકશીરને મારી નાખી રફીઉદ્દીનજાન અને રફીઉદ્દૌલાને ગાદી આપી, અને તેઓ મરણ પામતાં સૈયદોએ શાહઆલમના પૌત્ર મહમૂદશાહને ગાદીએ બેસાડયો. આવી રીતે તેઓ પોતાની સત્તાના બળથી મરજી મુજબના માણસોને ગાદી આપતા, અને તેઓની સાથે અણબનાવ થતાં મારી નાખી નવા માણસને ગાદી આપતા તેથી તેઓ બાદશાહ બનાવનાર કહેવાયા.

મહમદશાહ રંગીલો ૧૭૧૯—૧૭૪૮—૨૯.

પ્ર૦ મહમદશાહે ગાદીએ બેસી પ્રથમ શું કામ કર્યું ?

ઉ૦ પોતાની મા તથા સરદારોની શીખવણીથી ૧૭૧૯ માં સૈયદ હુસેનને અને ૧૭૨૦માં શાહપુરની લડાઇમાં સૈયદ અબદુલ્લાને

ભરાવી રાજ્ય કારભાર દક્ષિણના સૂબા અસોફની તથા અયોધ્યા-
ના સુબા સાદતખાંને સોંપ્યો.

પ્ર૦ મહમદશાહના વખતમાં કયાં રાજ્યો સ્વતંત્ર થયાં ?

ઉ૦ બાદશાહનો સ્વભાવ ફાવતો નહિ આવવાથી ૧૭૨૦ માં નિઝામ-
ઉલમુલ્કે હૈદરાબાદમાં સ્વતંત્ર રાજ્ય સ્થાપ્યું. ઇ. સ. ૧૭૩૨ માં
અયોધ્યાના સુબા સાદતખાંએ સ્વતંત્ર રાજ સ્થાપ્યું. તેમજ મુર્શીદ
કુલીખાને બંગાળામાં અને કર્ણાટકના નવાબે અર્કોટમાં ગાદી કરી
સ્વતંત્ર અમલ ચલાવ્યો. વળી મારવાડના રાજા અજીતસિંહે
અજમેર જીત્યું, તથા મરેઠાઓએ દક્ષિણમાં ચોથ ઉઘરાવવા માંડી.

પ્ર૦ મહમદશાહના વખતની મરેઠી રાજ્યની સ્થિતિ કહો ?

ઉ૦ ૧૭૨૦માં બાલાજી પેશ્વાના મરણ પછી બાજીરાવ પેશ્વા થયો.
તેના હાથ નીચે રાણોજી સીંધીઆ, મલ્હારરાવ હોલ્કર, પીલાજી
ગાયકવાડ અને ઉદ્ધવજી પરમાર નામના બહાદુર સરદાર હતા.
તેમણે ગુજરાત, માળવા, બુંદેલખંડનો કેટલોક ભાગ જીતી મરેઠી
સત્તા વધારી. બાજીરાવ હોંશીઆર અને રાજનીતિજ્ઞ હોવાથી
મરેઠી રાજ્ય સારી ચઢતી સ્થિતિમાં આવ્યું. તે ઇ. સ. ૧૭૪૦માં
મરણ પામ્યો, તેના મરણ પછી બાલાજી બીજો પેશ્વા થયો.

પ્ર૦ મહમદશાહના વખતમાં કયા કયા પરદેશી રાજાઓએ સ્વારી કરી ?

ઉ૦ ઇ. સ. ૧૭૩૮માં ઇરાનના રાજા નાદિરશાહે અને ઇ. સ.
૧૭૪૭માં અફઘાનીસ્તાનમાં બાદશાહ અહમદશાહ અબદાલીએ
સ્વારીઓ કરી.

પ્ર૦ નાદિરશાહની સ્વારી વિષે શું જાણો છો ?

ઉ૦ ઇ. સ. ૧૭૩૮માં હિંદપર ચઢી આવ્યો તેની સામે બાદશાહે
કર્નાલ આગળ યુદ્ધ કર્યું, પણ નિઝામ ઉલમુલ્કે અને સાદત-

ખાનની ફાટફુટને લીધે મોગલો હાર્યા. પછી નાદિરે દિલ્હી ૫૮ દિવસ સુધી લુંટયું, બાળ્યું અને વીશ હજાર માણસોની કતલ કરી. કોહીનુર, મયુરાસન, તથા જવાહીર અને રોકડ નાણું મળી બત્રીસ કરોડની મિલકત લઇ ચાલ્યો ગયો.

પ્ર૦ અહમદદુરાનીની સ્વારીની જાણવા લાયક હકીકત કહો.

ઉ૦ આ અફઘાનીસ્તાનનો બાદશાહ ઇ. સ. ૧૭૪૭માં મોગલ રાજ્ય પર ચઢી આવ્યો, પણ શાહજાદા અહમદે તથા કમરૂદ્દીને સરહિંદ આગળ હરાવ્યો. મોગલોનો આ છેલ્લોજ વિજય હતો.

અહમદશાહ ૧૭૪૮—૧૭૫૪-૬.

પ્ર૦ અહમદશાહના વખતના જાણવા. લાયક બનાવ કહો.

ઉ૦ ૧૭૫૨ માં અહમદશાહ અબદલ્લી ફરીથી સ્વારી લાવ્યો. તેને લાહોર આપી પાછો કાઢયો. (૨) મલ્હારરાવ હોલ્કરે દિલ્હી જીતી લીધું. (૩) ૧૭૫૧માં મરેઠાઓને બંગાળામાંથી ખંડણી લેવાની સનંદ મળી. (૪) રોહીલા લોકોએ બંડ કર્યું તે મરેઠાઓની મદદથી સમાવ્યું. એવામાં નિજામ ઉલમુલ્ક ઉર્ફે અસોફજાના દીકરા ગાજીઉદ્દીને બાદશાહને આંધળો કરી ઇ. સ. ૧૭૫૪માં મારી નાખ્યો.

આલમગીર (૨) ૧૭૫૪—૧૭૫૯-૫.

પ્ર૦ આલમગીરના સમયનું વર્ણન કરો.

ઉ૦ એને ગાજીઉદ્દીનનની મદદથી ગાદી મળી. ગાજીઉદ્દીને અબ્દલીના સુબાને પંજાબમાંથી કાઢી મૂકયો, તેથી ૧૭૫૬માં અબ્દલી ત્રીજીવાર ચઢી આવ્યો અને મથુરાં લુંટી નજીમઉદ્દૌલાને સુબો ઠરાવી પાછો ગયો. પછી ગાજીઉદ્દીનને બાદશાહ સાથે અણબનાવ થવાથી બાદશાહનું માથું કપાવી નદીમાં નંખાવ્યું,

ઇ. સ. ૧૭૫૯ અને એક બાળકને ગાદી આપી. અબદલી ચોથી વખત ૧૭૫૯માં હિંદ પર સ્વારી લાવ્યો પણ પાછો ગયો.

શાહઆલમ (૨) ૧૭૫૯—૧૮૦૬-૪૭.

પ્ર૦ શાહઆલમની જાણવા લાયક હકીકત કહો.

ઉ૦ એ નામનોજ બાદશાહ હતો. તેના વખતમાં ૧૭૬૧માં અહમદ-દુરાની પાંચમીવાર હિંદ પર ચઢી આવ્યો અને પાણીપતના મેદાનમાં મરેઠાને હરાવ્યા. આ બાદશાહને ગુલામ કાદરે આંધળો કરી સિંધિઆને સોંપ્યો. સિંધિઆ પાસેથી અંગ્રેજોએ ૧૮૦૩માં છોડાવ્યો તે ઇ. સ. ૧૮૦૬માં મરણ પામ્યો.

અકબર (૨) ૧૮૦૬—૧૮૩૭-૩૧.

પ્ર૦ અકબરના સમયની જાણવા લાયક હકીકત કહો.

ઉ૦ એ શાહઆલમનો છોકરો હતો. તેનું ભરણપોષણ તથા રક્ષણ અંગ્રેજોએ સારી રીતે કર્યું તે ઇ. સ. ૧૮૩૭માં મરણ પામ્યો.

મહમદ બહાદુરશાહ ૧૮૩૭—૧૮૫૮-૨૧.

પ્ર૦ તેના વખતની કારકીર્દીનું વર્ણન કરો.

ઉ૦ આ ફક્ત નામનો મોગલવંશનો છેલ્લો બાદશાહ હતો. તેનું રાજ્ય જવાથી હમેશાં ઉદાસ રહેતો. ક્રોધના આવેશથી તે ૧૮૫૭ના બળવામાં સામેલ થયો તેથી ૧૮૫૮માં અંગ્રેજોએ તેને રંગુનમાં કેદ કર્યો, અને તેના બે કુંવરને બળવામાં ભાગ લેવાથી તોપને ગોળે ઉરાડી મૂક્યા. બાદશાહ રંગુનમાં ૧૮૬૨માં મરણ પામ્યો.

મરેઠી વંશ.

દોહરો.

શિવાજી શંભાજી ને, રાજારામ નરેશ;
શિવાજી બીજા પછી, શાહુ રામ રાજેશ.
શાહુ બીજો તે પછી, રાય પ્રતાપીરાય;
છેલ્લો શાહજી નીપજ્યો, કુળ મરેઠામાંય. ૨

પ્ર૦ મરેઠાની ઉત્પત્તિ વિષે શું જાણો છો?

ઉ૦ ઉદેપુરના રાણા ભીમસીના પુત્ર દક્ષિણમાં જઈ રહ્યા હતા. તેઓ ભોંસલે નામના કુળથી પ્રખ્યાત થયા હતા. તેઓ અહમદનગરના રાજ્યમાં નોકરી કરતા હતા તેમાં માલોજી ભોંસલેએ ઉંચી પદવી મેળવી તેમને શાહજી નામે પુત્ર થયો. તેમનો વિવાહ તેજ કુળના જાદવરાયની દીકરી જીજીબાઇ વેરે થયો હતો. આથી તેમને બે પુત્ર થયા. (૧) શિવાજી. (૨) વ્યંકાજી.

(૧) શિવાજી ૧૬૬૪—૧૬૮૦–૧૬.

પ્ર૦ શિવાજી મહારાજની બાલ્યાવસ્થાનું વર્ણન કરો.

ઉ૦ આ મહાન્ પુરુષનો જન્મ સને ૧૬૨૭ માં થયો હતો. તેમના બાપને બે જાગીર હતી. (૧) સતારા. (૨) તંજાવર. શિવાજી સતારામાં રહેતા હતા. તેમના પર દેખરેખ રાખવાનું કામ દાદાજી કોંડદેવ નામના બ્રાહ્મણને સોંપવામાં આવ્યું હતું. આ વખતે મુસલમાનો તરફથી હિંદુ પ્રજાને ઘણી પીડા વેઠવી પડતી હતી. આથી દાદાજી કોંડદેવે પોતાના શિષ્યને ફક્ત લખતાં વાંચતાં શીખવી. મહાભારત, રામાયણ વગેરે વીરરસ કાવ્યો સંભળાવી તેમનામાં હિંદુપણાનું અભિમાન આણ્યું, તથા અસ્ત્ર-શસ્ત્ર વિદ્યા શીખવી. તેજ વખતે રામદાસ ગુરુએ પણ તેમને હિંદુપ્રજાને મુસલમાનોના જુલમમાંથી છોડવવા ઉપદેશ કર્યો.

પ્ર૦ શિવાજીએ રાજ્ય મેળવવાની કેવી રીતે શરૂઆત કરી?

ઉ૦ પહાડી પ્રદેશમાં રહેતા માવલી લોકો સાથે દોસ્તી કરી તેમની ટોળીઓના આગેવાન બન્યા, અને તે ટોળીઓને લઇ ગામડાં લુંટતા. તેમાં મળેલી લુંટ ભાગે પડતી વહેંચી લેતા. આથી તેમની ટોળીઓમાં પુષ્કળ માણસની ભરતી થઇ. આવી રીતે માણસો વધવાથી તેમણે નજદીક આવેલા અહમદનગરને વિજાપુરના રાજ્યનાં ગામડાં લુંટવા માંડયાં. વિજાપુરના રાજ્યમાં શાહજી નોકર હતા, તેમને શિવાજીની આવી વર્તણુંકથી નારાજ થઇ વિજાપુરના રાજાએ કેદમાં નાખ્યા, તો પણ શિવાજી અટક્યો નહિ, ત્યારે પોતાના બળવાન સરદાર અફજલખાનને પુષ્કળ લશ્કર લઇ શિવાજીને પકડી લાવવા મોકલ્યો. શિવાજીએ કપટકળા કરી અફજલખાનને પોતાની ખાનગી મુલાકાત લેવા બોલાવ્યો, અને ભેટતી વખતે પેટમાં વાઘનખ મારી મારી નાંખ્યો. આ વખતે અફજલખાનનું લશ્કર નિશ્ચિંતતાથી મોજમજાહ કરતું હતું, તેના ઉપર શિવાજીના પહાડી લશ્કરે ઓચિંતો હુમલો કરી નાશ કર્યો, અને તેમનાં હથીઆર તથા સર સામાન લઇ લીધો. આવી રીતે શિવાજીએ પોતાના લશ્કરને હથીઆરબંધ બનાવ્યું. વળી ઇ. સ. ૧૬૬૩ અને ઇ. સ. ૧૬૭૦ માં સુરત લૂંટી પુષ્કળ ધન મેળવ્યું. આ વખતે કંપની સરકારની સુરતમાં વખાર હતી તે ઉઠાવી મુંબાઇ લઇ ગયા.

પ્ર૦ શિવાજીને વશ કરવા ઔરંગજેબે શી યુક્તિ કરી?

ઉ૦ શિવાજીના બાપ શાહજી ઇ. સ. ૧૬૬૩ માં મરણ પામતાં ઇ. સ. ૧૬૬૪ માં રાજ્યાભિષેક કરાવી શિવાજીએ પોતાના નામના સિક્કા પડાવ્યા, તેની આવી રીતે વધતી જતી સત્તા

જોઇ મોગલબાદશાહ ઔરંગજેબને ચિંતા થઇ, તેથી તેને પકડી લાવવા જયપુરના રાજા જયસિંહને મોકલ્યો, તેણે શિવાજીને અભય વરદાન આપી ઔરંગજેબના દરબારમાં હાજર થવા કહ્યું; તેથી શિવાજી અને શંભાજી બન્ને જયસિંહની સાથે દિલ્હી ગયા, પણ ઔરંગજેબે તેમને કેદ કર્યા.

પ્ર૦ શિવાજી કેદમાંથી કેવી રીતે નાસી છૂટયો ?

ઉ૦ શિવાજી કેટલોક વખત મંદવાડનું બાનું કાઢી પડી રહ્યો, અને પછી પોતાને આરામ થયો એ બાબતની ખુશાલીમાં સાધુ તથા ફકીરોને મીઠાઇના કંડીઆ આપવા માંડયા, શરૂઆતમાં કેટલોક વખત આ કંડીઆ ઉપર દેખરેખ રાખવામાં આવી. પણ પાછળથી ઢીલ આવતાં બાપ દીકરો બન્ને મીઠાઇના ખાલી કંડીઆમાં બેસી સાધુને વેશે નાસી છૂટયા, અને દક્ષિણમાં આવી ઔરંગજેબને વધારે પીડા કરવા લાગ્યા. પછી ઔરંગજેબે પકડવા માટે ઘણી ઘણી લાલચો આપી, પણ કબજામાં આવ્યા નહિ. વળી ઔરંગજેબે પોતાના મામા સાઇસ્તખાંને પણ શિવાજીને વશ કરવા પુનામાં મોકલ્યો હતો, પણ શિવાજીએ વેષ બદલી તેને ઝખમી કર્યો તેથી તે નાશી ગયો.

પ્ર૦ શિવાજીના રાજ્યાભિષેકની હકીકત કહો.

ઉ૦ ઔરંગજેબ તેમજ અહમદનગરને વિજાપુરના રાજાઓની બીકમાંથી છુટયા પછી ઇ. સ. ૧૬૭૪ માં મોટા ઠાઠમાઠથી રાયગઢમાં રાજ્યાભિષેક કર્યો તે વેળા તેણે પોતાની તુળા સોનાથી કરી, તે સોનું બ્રાહ્મણોને દાન તરીકે વહેંચ્યું. તંજાવરની જાગીર પોતાના ભાઈ વ્યંકાજીને સોંપી દીધી, અને પોતે મેળવેલા રાજ્યનો બંદોબસ્ત કરવામાં રોકાયો. આ મહાન પુરૂષ ઇ. સ.

૧૬૮૦ માં મરણ પામ્યો. તેને બે કુંવર હતા. (૧) શંભાજી ને (૨) રાજારામ. શંભાજી મોટા હોવાથી તેમને ગાદી મળી.

પ્ર૦ શિવાજીની રાજપદ્ધતિનું વર્ણન કરો.

ઉ૦ શિવાજીએ એક મુખ્ય પ્રધાન અને તેના હાથ નીચે આઠ પ્રધાનો નીમી દરેકને એકેક ખાતાનો ઉપરી બનાવ્યો. તે આઠે પ્રધાનની મદદથી નવા કાયદા બાંધી રાજ્ય ચલાવતો. મુખ્ય પ્રધાન પેશ્વા કહેવાતો હતો. જીતેલા મુલકનો સારો બંદોબસ્ત રાખવાથી રૈયત ઘણી સુખી હતી.

પ્ર૦ શિવાજીના ગુણ દોષ કહો.

ઉ૦ બહાદુર, લડવૈયો અને પરાક્રમી હતો. શરીરે ઠીંગણો હતો. કોઈ કોઈ વખત સ્વાર્થ સાધવા કપટ કરવામાં પણ પાછો પડતો નહિ. તેનામાં હિંદુ ધર્મનું અભિમાન હતું, અને પોતાના લશ્કર તથા પ્રજામાં પણ હિંદુ ધર્મનો જુસ્સો ફેલાવ્યો. આથી કરી તેની પછીના નબળા વંશજોએ પણ મોગલ જેવા બળવાન દુશ્મનોને ફાવવા દીધા નહિ એટલુંજ નહિ, પણ આગળ જતાં તે રાજ્યને પાયમાલ કર્યું. આ બહાદુર નરે ખરા અણીના પ્રસંગે હિંદુ ધર્મનું રક્ષણ કર્યું, તેથી એક કવિની કહેવત મુજબ " કાશીની કલા ગઇ, મથુરાં મસીદ ભઈ; શિવાજી ન હોત તો સુન્નત હોત સબકી " મતલબ કે આ સમયે શિવાજી ન હોત તો મુસલમાન જોરજુલમથી તમામ હિંદુને મુસલમાન બનાવત.

શંભાજી ૧૬૮૦--૧૬૮૯—૯.

પ્ર૦ શંભાજી વિષે જાણવા લાયક હકીકત કહો.

ઉ૦ ગાદીએ આવી પોતાની સાવકી માને મારી નાખી શરૂઆતમાં તેણે શિવાજીની માફક રાજ્યનો બંદોબસ્ત ઠીક રાખ્યો, પણ

પાછળથી કલુષા નામના કનોજીઆ બ્રાહ્મણુની ખરાબ સોબતમાં પડી વિષયી અને વ્યસની બન્યો તેથી રાજ્યમાં અવ્યવસ્થા થઈ, એટલુંજ નહિ પણુ આનો લાભ મોગલોએ લીધો.

પ્ર૦ શંભાજીના મરણુ વિષે શું જાણો છો ?

ઉ૦ એક વખતે દારૂનો નીસો કરી શંભાજી તથા કલુષા બન્ને બેઠા હતા, તેવામાં ઔરંગજેબના સરદારે પકડી બાદશાહની હજુરમાં મોકલી દીધા. બાદશાહે શંભાજીને કહ્યું કે જો તું મુસલમાન થાય તો તને જીવતો છોડું, ત્યારે શંભાજીએ મુસલમાની ધર્મનું અપમાન કરી પેગંબરને ગાળો દીધી, અને બાદશાહને કહ્યું કે તારી શાહજાદી પરણાવે તો મુસલમાન થાઉં. આ ઉપરથી ઔરંગજેબે તેને ઘાતકી રીતે મારી નાખ્યો, અને તેના પુત્ર શાહુને કેદ કર્યો. ઔરંગજેબ ને શંભાજી મરાવાથી અને શાહુ કેદ પકડાયાથી મરાઠા તરફથી શાન્તિ મળશે એમ લાગ્યું, પણુ મરાઠાઓએ તો શંભાજીના ઓરમાન ભાઇ રાજારામને ગાદીએ બેસાડી રાજકારભાર ચલાવ્યો.

(૩) રાજારામ ૧૬૮૯—૧૭૦૦-૧૧.

પ્ર૦ રાજારામના સમયનું ટુંક વર્ણુન કરો.

ઉ૦ રાજારામનું મોગલોથી રક્ષણુ કરવા માટે જીંજીના ગઢમાં રાખવામાં આવ્યો, પણુ તેને ઔરંગજેબના દીકરા કામબક્ષે ઘેરો ઘાલ્યો. આથી રાજારામ લાંચ આપી નાશી છુટયો. ઇ. સ. ૧૬૯૮. ત્યાર પછી બે વરસે એટલે ઇ. સ. ૧૭૦૦ માં મરણુ પામ્યો. તેની પછી તેનો કુંવર શિવાજી ગાદી ઉપર આવ્યો.

(૪) શિવાજી (૨) ૧૭૦૦—૧૭૦૮—૮.

પ્ર૦ શિવાજીના સમયની જાણુવા લાયક હકીકત કહો.

ઉ૦ શિવાજી નાની ઉમરનો હોવાથી તેની વતી તેની મા તારાબાઇ હોંશીયારીથી રાજકારભાર ચલાવવા લાગી, પણ ઇ. સ. ૧૭૦૭ માં મોગલ બાદશાહ ઔરંગજેબ મરણ પામતાં તેનો પુત્ર બહાદુરશાહ ગાદી પર આવ્યો, તેણે શાહુને પોતાના મિત્ર તરીકે વર્તવાની શરતે કેદમાંથી છુટો કર્યો. તેણે દક્ષિણમાં આવી ગાદીનો પોતાનો હક જાહેર કર્યો, પણ તારાબાઇએ તેને રાજ્યની લગામ સોંપી નહિ; તેથી શાહુ તેની સામો થયો. શાહુના પક્ષમાં ઘણા માણસો આવી મળવાથી તારાબાઇનું કંઇ ચાલ્યું નહિ, તેથી આખરે પોતે શિવાજીને લઇ કોલ્હાપુર જઇ રાજ કરવા લાગી અને સતારાની ગાદી શાહુને સોંપી. આવી રીતે મરાઠી રાજ્યની બે શાખા થઇ. મોટી સતારા, અને નાની કોલ્હાપુર. નાની શાખા અદ્યાપિ ચાલુ છે, અને સતારાનું રાજ્ય ઇ. સ. ૧૮૪૮ માં છેલ્લો રાજા (શાહજી) આપા સાહેબ અપુત્ર મરણ પામતાં અંગ્રેજ સરકારે ખાલસા કર્યું.

(૫) શાહુ ૧૭૦૮—૧૭૪૮—૪૦.

પ્ર૦ આ રાજાનું નામ શાહુ કેવી રીતે પડયું?

ઉ૦ ઔરંગજેબના દરબારમાંથી શિવાજી અને સંભાજી છાનામાના નાશી ગયા હતા, પણ આ નાશી ગયો નહિ તેથી ઔરંગજેબે મશ્કરીમાં તેનું નામ શાહુ પાડયું. ઔરંગજેબે તેને કોઇ પણ પ્રકારની હરકત પડવા દીધી નહિ, એટલુંજ નહિ પણ તેનો વિવાહ કોઇ મરાઠા નાયકની કન્યા સાથે કરાવી આપ્યો હતો. વળી ઔરંગજેબની શાહજાદી પણ તેના ઉપર બહુ હેત રાખતી હતી.

પ્ર૦ મોગલ દરબારમાં ઉછરવાથી તેના ઉપર શી અસર થઈ?

ઉ૦ મોગલ દરબારનો વૈભવ જોઇ પોતે મોજશોખી થયો, અને મોગલ

દરબારની માફક પોતાના દરબારમાં અત્તરના કુવારા ચડાવવા લાગ્યો. રાજ્યનો તમામ કારભાર પોતાને ગાદી અપાવવામાં મદદ કરનાર બાલાજી પેશ્વાને સોંપી પોતે મોજશોખ કરવા લાગ્યો.

પ્ર૦ શાહુરાજાના સમયમાં જાણવા લાયક બનાવ લખો.

ઉ૦ બાલાજી પેશ્વાને મુખ્ય પ્રધાન બનાવ્યો, તેણે દિલ્હીના પાદશાહ પાસેથી મરેઠી રાજ્યનું સ્વતંત્રપણું તથા દક્ષિણની ચોથ ઉઘરાવવાનું કબુલ કરાવ્યું. બાલાજી પેશ્વા ૧૭૨૦માં મરણ પામવાથી બાજીરાવને તે જગાએ નીમ્યો. વળી સેનાપતિ ખંડેરાવ અને સરદાર દામાજી મરણ પામવાથી ખંડેરાવની જગા તેના પુત્ર ત્ર્યંબકરાવને અને દામાજીની જગા તેના ભત્રિજા પિલાજી ગાયકવાડને આપવામાં આવી. ઇ. સ. ૧૭૩૪માં માળવા પર સ્વારી કરી, પણ વિજય મળ્યો નહિ. નિઝામઉલમુલ્કની શિખવણીથી ત્ર્યંબકરાવ બાજીરાવની સામે થયો, પણ તેને ૧૭૩૪માં ડભોઈ આગળ હરાવ્યો. વળી ઇ. સ. ૧૭૩૬માં નિઝામ તથા દિલ્હીના બાદશાહને ભોપાળ આગળ હરાવ્યો. ઇ. સ. ૧૭૩૯ માં બાજીરાવના ભાઇ ચિમનાજીએ પોર્ટુગીઝો પાસેથી વસાઇનો કિલ્લો લીધો. ઇ. સ. ૧૭૪૦માં બાજીરાવ મરણ પામવાથી તેની જગા બાલાજીને આપવામાં આવી. તેના વખતમાં ઇ. સ. ૧૭૪૩ માં રાઘોજી ભોંસલેએ બંગાળાના નવાબ અલીવર્દીખાન પાસેથી વરાડ પ્રાંત મેળવ્યો. ઇ. સ. ૧૭૪૮ માં શાહુ રાજા અપુત્ર મરણ પામ્યો, તેથી તેની પછી રામરાજા ગાદી ઉપર આવ્યો.

રામરાજા ઇ. સ. ૧૭૪૮–૧૭૭૭–૨૯.

પ્ર૦ રામરાજાના સમયની જાણવા લાયક હકીકત કહો.

ઉ૦ તેણે પેશ્વાથી સ્વતંત્ર થવાની ઇચ્છા કરી, પણ બાલાજીએ

શાહુના વખતનું વીલ રજુ કર્યું આથી તેણે પેશ્વાને રાજનો તમામ કારભાર સોંપી સતારામાં રાજ કરવા માંડ્યું, અને પેશ્વાએ પોતાની ગાદીનું સ્થળ પુનામાં રાખ્યું ઇ. સ. ૧૭૭૨–૭૩ થી પેશ્વાના રાજમાં ગાદી માટે ખટપટ થવાથી તેમને ઇ. સ. ૧૭૭૫–૮૨ સુધી અંગ્રેજો સાથે વિગ્રહ કરવો પડ્યો. આ કામમાં સતારાની મરાઠી શાખાવાળાઓએ કોઈપણ પ્રકારનો ભાગ લીધો નહતો. રામરાજા ઇ. સ. ૧૭૭૭ માં અપુત્ર મરણ પામ્યો તેથી મરાઠા સરદારોએ ભોંસલે કુળના શાહુને દત્તક લઈ ગાદી આપી.

શાહુ બીજો ૧૭૭૭–૧૮૧૮–૪૧.

પ્ર૦ શાહુ બીજાના વખતની જાણવા લાયક હકીકત કહો.

ઉ૦ પુનામાં પેશ્વાઓ સંપૂર્ણ અધિકાર ચલાવતા હતા પણ મરેઠા રાજા પરથી પોતાની સત્તા કાઢી નાખી નહોતી. આથી શાહુએ પેશ્વાથી સ્વતંત્ર થવા માટે ૧૮૦૧ માં પ્રયત્ન કર્યો તેથી પેશ્વાએ શાહુ તથા તેના પુત્રોને કેદમાં નાખ્યા ત્યાં તે ઇ. સ. ૧૮૧૮ માં મરણ પામ્યો. આ રાજાના સમયમાં અંગ્રેજ લોકોને પેશ્વા સાથે ૧૮૦૨ માં લડાઇ થઇ તે મરાઠી બીજા વિગ્રહના નામથી પ્રખ્યાત છે અને ઇ. સ. ૧૮૧૮ માં ત્રીજી લડાઇ થઇ. આ છેલ્લી લડાઇમાં અંગ્રેજ સરકારે બાજીરાવ પેશ્વા પાસેથી પુનાનું રાજ્ય ખાલસા કર્યું ત્યારે સતારાની ગાદી શાહુના પુત્ર બાળા સાહેબ (પ્રતાપસિંહ) ને આપી.

બાળા સાહેબ ઉર્ફે પ્રતાપસિંહ ૧૮૧૮—૧૮૪૦—૨૨.

પ્ર૦ બાળા સાહેબની જાણવા લાયક હકીકત કહો.

ઉ૦ આ ફક્ત નામનોજ રાજા હતો. ઘણી ખરી સત્તા અંગ્રેજ સર-

કારને હસ્તક હતી, તેથી તેણે સ્વતંત્ર થવા લૉર્ડ આક્લાંડના વખતમાં ૧૮૪૦ માં તોફાન કર્યું તેથી તેની પાસેથી ગાદી લઇ તેના ભાઇ આપાસાહેબ (શાહજી) ને આપી.

આપા સાહેબ (શાહજી) ૧૮૪૦—૧૮૪૮-૮.

પ્ર૦ આ રાજાના સમયની જાણવા લાયક હકીકતનું વર્ણન કરો.

ઉ૦ આ મરેઠી વંશનો ફક્ત નામનોજ છેલ્લો રાજા હતો તે ઇ. સ. ૧૮૪૮માં અપુત્ર મરણ પામવાથી લાર્ડ ડેલહૌસીએ સતારાનું રાજ ખાલસા કર્યું તેથી મરાઠી વંશનો અંત આવ્યો.

પેશ્વાવંશ.

દોહરો.

પહેલો બાલાજી પછી, બાજીરાવ બલ્લાળ;
બાલાજી બીજા પછી, માધવરાવ નરપાળ. ૧
નારણ, માધવરાવને, સવાઇ નામ સરદાર;
છેલ્લો બાજીરાવ થયો, પેશ્વાનો સરદાર. ૨

વંશાવળી.

બાલાજી	૧૭૧૪—૧૭૨૦—૬
બાજીરાવ બલ્લાળ	૧૭૨૦—૧૭૪૦-૨૦
બાલાજી (૨)	૧૭૪૦—૧૭૬૧-૨૧
માધવરાવ	૧૭૬૧—૧૭૭૨-૧૧
નારાયણરાવ	૧૭૭૨—૧૭૭૩—૧
સવાઇ માધવરાવ	૧૭૭૪—૧૭૯૫-૨૧
બાજીરાવ (૨)	૧૭૯૫—૧૮૧૮-૨૩

પ્ર૦ બાલાજી પેશ્વાની જાણવા લાયક હકીકત કહો.

ઉ૦ તે પ્રથમ તલાટુ કરતો હતો, પણ શાહુ રાજાને ગાદી મેળવવામાં મદદ કરી તેથી ઇ. સ. ૧૭૧૪ માં તેને મુખ્ય પ્રધાન પેશ્વાનો હોદ્દો આપ્યો. તેણે શાહુનો સારી રીતે રાજકારભાર ચલાવ્યો. દિલ્હીના મોગલ બાદશાહ પાસે મરેઠી રાજ્યનું સ્વતંત્રપણું તથા દક્ષિણની ચોથ કબુલ કરાવી એવામાં ઇ. સ. ૧૭૨૦ માં તેનું મરણ થયું તેથી શાહુ રાજાએ તેના પુત્ર બાજીરાવને પેશ્વાપદે નીમ્યો.

પ્ર૦ બાજીરાવના સમયનું ટુંક વર્ણન કરો.

ઉ૦ ઇ. સ. ૧૭૨૦ માં પેશ્વા થયો. આ સમયમાં મરેઠા સેનાપતિ ખંડેરાવ તથા તેના હાથ નીચેના દામાજી ગાયકવાડ મરણ પામ્યા. ખંડેરાવની જગા તેના પુત્ર ત્રંબકરાવને તથા દામાજીની જગા પીલાજીને આપી. ઇ. સ. ૧૭૩૪ માં માળવા ઉપર સ્વારી કરી. નિઝામઉલમુલ્કે પેશ્વા અને મરેઠા વચ્ચે અણબનાવ કરાવવા ત્રંબકરાવને ઉશ્કેર્યો. આથી બાજીરાવે ૧૭૩૪ માં ડભોઈ આગળ ત્રંબકરાવને હરાવ્યો તેમજ ઇ. સ. ૧૭૩૬ માં નિઝામ તથા દિલ્હીના બાદશાહને ભોપાળ આગળ હરાવી ખંડણી લીધી. ઇ. સ. ૧૭૩૯ માં બાજીરાવના પુત્ર ચિમનાજીએ વસાઈ તથા રાઘોજી ભોંસલેએ વરાડ જીતી લીધો. ઇ. સ. ૧૭૪૦ માં આ શૂરવીર નર મરણ પામ્યો. તેને બે કુંવર હતા. (૧) બાલાજી (૨) ચીમનાજી તેમાં મોટો પુત્ર બાલાજી પેશ્વા થયો.

પ્ર૦ બાજીરાવના ગુણ દોષ કહો.

ઉ૦ શિવાજીની માફક આ માણસ પણ મરેઠી સત્તા વધારવાની કોશીષ કરનાર હતો. પોતાના હાથ નીચેના માણસોની પરીક્ષા

કરી તેમની યોગ્તા મુજબ ઉંચા હોદ્દા આપતો હતો. વળી સરદારો જે મુલક જીતતા તેમનેજ જીતેલા મુલ્કની સુબાગીરી આપતો, આથી દરેકને પોતાનું પરાક્રમ બતાવવાની હોંશ થતી હતી. તેના હાથ નીચેના સિંધિઆ, હોલ્કર વગેરે સરદારો હલ્કી પદવી પરથી પોતાનું પરાક્રમ બતાવી ઉંચો હોદ્દો મેળવી શકયા હતા. શિવાજી મહારાજની માફક મરેઠી રાજ્યની સત્તા વધારી ભગવો ઝુંડો અટકની પાર ઉડાડવાની મહત્વાકાંક્ષા રાખતો હતો, અને તે ઇચ્છા તેણે કેટલેક અંશે પાર પાડી. શાહુ પણ તેના કામથી પ્રસન્ન થઇ કહેતો કે “ શાબાશ છે બહાદુર પિતાના બહાદુર પુત્રને કે વખતે તું મારો ભગવો ઝુંડો હિમગીરિને પેલે પાર ઉડાવશે. ” તેણે રાજ્ય મેળવવામાં જેવી ચપળતા બતાવી તેવી રાજ્યનો બંદોબસ્ત રાખવામાં બતાવી શકયો નહિ, એટલી જ તેનામાં ખોડ હતી.

પ્ર૦ બાલાજી બીજાના વખતની જાણવા લાયક હકીકત કહો.

ઉ૦ ઇ. સ. ૧૭૪૦ માં પેશ્વાપદે આવ્યા પછી તેના સમયમાં ઇ. સ. ૧૭૪૮ માં શાહુ મહારાજા મરણ પામ્યો. તેને દીકરો નહિ હોવાથી રામરાજા ગાદીએ આવ્યો. કેટલાક મરાઠા સરદારોની ઉશ્કેરણીને લીધે રામરાજાએ પેશ્વાથી સ્વતંત્ર થવા પ્રયત્ન કર્યો, પણ બાલાજીએ શાહુના વખતનું બનાવટી વસીઅતનામું રજુ કર્યું. આથી રામરાજાએ કંટાળી જઈ પેશ્વાને તમામ સત્તા સોંપી. સતારામાં રાજ કરવા લાગ્યો, અને પેશ્વાએ પોતાની ગાદી પુનામાં કરી. આવી રીતે પેશ્વા પાસે તમામ રાજસત્તા આવી. રામરાજા ઇ. સ. ૧૭૭૮ માં અપુત્ર મરણ પામ્યો, અને તેની પછી તેનો દત્તપુત્ર શાહુ બીજો ગાદીપર આવ્યો.

પ્ર૦ બાલાજી પેશ્વાના વખતની પેશ્વાઇની સ્થિતિનું વર્ણન કરો.

ઉ૦ આ પેશ્વાના વખતમાં મરેઠી સત્તાની પુરેપુરી ચઢતી થઇ. ઇ. સ. ૧૭૪૩ માં રાઘોજી ભોંસલેએ બંગાળા પર સ્વારી કરી આથી નવાબ અલ્લીવર્દીખાને વરાડ પ્રાંત આપી સલાહ કરી. ઇ. સ. ૧૭૫૭ માં કર્ણાટક પર હલ્લો કરી ત્યાંના નવાબ પાસેથી તેમજ મ્હૈસુરના રાજા પાસેથી ખંડણી લીધી. ઇ. સ. ૧૭૬૦ માં સદાશીવરાવ ભાઉએ ઉદગીર આગળ નિઝામને હરાવ્યો, ઇ. સ. ૧૭૫૮ માં રઘુનાથરાવ પેશ્વાએ પંજાબ પર સ્વારી કરી અહમદશાહ અબદલીના સુબાને કાઢી મૂકયો. આથી અહમદશાહ જબરૂં લશ્કર લઇ મરેઠા ઉપર ઇ. સ. ૧૭૬૧ માં ચઢી આવ્યો, અને પાણીપતના મેદાનમાં મરેઠાને હરાવ્યા.

પ્ર૦ પાણીપતની લડાઇનું ટુંક વર્ણન કરો.

ઉ૦ ઇ. સ. ૧૭૬૧ માં અહમદશાહ જબરૂં લશ્કર લઈ ચઢી આવ્યો. તેના પક્ષમાં રોહીલા, અયોધ્યાનો નવાબ તથા બીજા કેટલાક મુસલમાનો ભળ્યા હતા. મરાઠાના પક્ષમાં જાટરાજા સુરજમલ તથા રજપુતો, સિંધિઆ, હોલ્કર, ગાયકવાડ વગેરે હિંદુ રાજાઓ હતા. મરાઠાઓનો સેનાધિપતિ સદાશીવરાવ હતો, તે અવિચારી અને ઉતાવળીઓ હતો. તેને કેટલાક સરદારોએ શિવાજીની પદ્ધતિં પર યુદ્ધ કરવાની સલાહ આપી, પણ ઉદગીરની લડાઇમાં મેળવેલા વિજયના અભિમાનને લીધે ભાઉને કોઇની સલ્લાહ પસંદ પડી નહિ, અને રણસંગ્રામમાં સામે મોંએ લડવાનો વિચાર રાખ્યો. આવા તેના ઉતાવળીઆ સ્વભાવને લીધે જાટરાજા તથા રજપુતો નારાજ થઈ ચાલ્યા ગયા. અહમદશાહે મરાઠી સૈન્યને ઘેરી લઇ તેમનામાં જતો ખાસ

દાણો અટકાવ્યો, તેથી તેમને હેરાનગતિ ભોગવવી પડી. છેવટે લડાઈ થઈ તેમાં મરાઠા હાર્યા અને સદાશિવરાવ ભાઉ, પેશ્વાનો મોટો પુત્ર વિશ્વાસરાવ, તથા બીજા ઘણા પ્રખ્યાત સરદારો મરાયા, એટલું જ નહિ પણ લગભગ બે લાખ મરાઠા રણમાં પડયા. આ લડાઈ ઉપર હિંદુસ્તાનમાં હિંદુની કે મુસલમાનની ચઢતી પડતીનો આધાર હતો. તેથીજ એક ધાર્મિક લડાઇની માફક મરાઠા તરફ હિંદુ રાજા રાણા અને અહમદશાહ તરફ મુસલમાનો પક્ષ પકડીને આવ્યા હતા. મરાઠાના અવિચારી નાયકને લીધે હિંદુઓનો પરાજય થયો, અને અહમદશાહ વિજયવંત થયો.

પ્ર૦ બાલાજી પેશ્વાના મરણ વિષે જાણતા હો તે કહો.

ઉ૦ પાણીપતના મેદાનમાં થએલી હારની દીલગીરી તેમજ તેમાં પોતાના પુત્ર, લશ્કર અને હોંશીઆર સરદારોના થએલા નાશની દીલગીરીને લીધે ઇ. સ. ૧૭૬૧ માં બાલાજી પેશ્વા મરણ પામ્યો. તેને ત્રણ પુત્ર હતા. (૧) વિશ્વાસરાવ (૨) માધવરાવ (૩) નારાયણરાવ, વિશ્વાસરાવ લડાઈમાં મરાએલો હોવાથી ગાદી ઉપર માધવરાવ પેશ્વા આવ્યો.

માધવરાવ. ૧૭૬૧-૧૭૭૨-૧૧.

પ્ર૦ માધવરાવ પેશ્વાના સમયનું ટુંક વર્ણન કરો.

ઉ૦ આ પેશ્વા ૧૭ નર્ષની ઉમરે ગાદીએ આવ્યો, તેથી તેનો કારભાર તેનો કાકો રાઘોબા ચલાવતો. કેટલાક વખત પછી તેને રાઘોબાથી સ્વતંત્ર થવાની ઇચ્છા થઇ તેથી રાજ્યમાં કુસંપ પેઠો. આ તકનો લાભ લઇ નિજામ પુના લુંટવા આવ્યો, પણ તેને હરાવ્યો. વળી ઇ. સ. ૧૭૬૫ તથા ૧૭૬૭ માં મહિસુર ઉપર સ્વારી કરી હૈદરને હરાવી પુષ્કળ દંડ લીધો. વળી ૧૭૬૯ માં

રજપુત રાજ્યો તથા રોહીલખંડમાં ખંડણી લેવાની ઠરાવી, અને દિલ્હીના બાદશાહને પોતાને કબજે કર્યો. ઇ. સ. ૧૭૭૨ હૈદરને ચેરકુલી આગળ ત્રીજી વાર હરાવ્યો. આવી રીતે ઉપરા-ઉપરી વિજય મેળવી પોતાના ટૂંક સમયમાં પેશ્વાઇનો ફરીથી પુનરોદ્ધાર કર્યો. આ મહાન્ પુરૂષ ઇ. સ. ૧૭૭૨ માં મરણ પામ્યો. તેને પુત્ર નહિ હોવાથી તેના ભાઇ નારાયણરાવને ગાદી મળી.

પ્ર૦ માધવરાવના સમયમાં કયા કયા બહાદુર સરદાર હતા ?

ઉ૦ નાનાફડનવીશ તથા સખારામ ચતુર કારભારી અને રામશાસ્ત્રી ન્યાયાધીશ, ત્રંબક મામા સરદાર વગેરે પ્રખ્યાત પુરૂષ હતા, તેથી માધવરાવની કારકીર્દી વધારે યશસ્વી થઈ.

નારાયણરાવ ઇ. સ. ૧૭૭૨-૧૭૭૩-૧.

પ્ર૦ નારાયણરાવના વિષે જાણવા લાયક હકીકત કહો.

ઉ૦ તેના કાકા રાઘોબાએ પોતાની સ્ત્રી આનંદીબાઇની શીખવણીથી રાજલોભને લીધે ઘાત કરાવ્યો. આથી નાનાફડનવીશ, સખારામ બાપુ વગેરે મરાઠા સરદારો રાઘોબાની સામે થયા અને નારાયણરાવની સ્ત્રીને પુત્ર જન્મ્યો તેને સવાઈ માધવરાવ નામ ધારણ કરાવી ગાદીએ બેસાડયો. ઇ. સ. ૧૭૭૩.

સવાઇ માધવરાવ ૧૭૭૪-૧૭૯૫-૨૧.

પ્ર૦ આ રાજાના વખતમાં જાણવા લાયક જે બનાવ બન્યા હોય તેનું ટૂંક વર્ણન કરો.

ઉ૦ રાઘોબાને ગાદી નહિ મળવાથી ગાદી મેળવવા માટે ઇ. સ. ૧૭૭૫ માં સુરત મુકામે મુંબાઇના ગવર્નર સાથે ગાદી મળે તો સાષ્ટી ને વસાઇ બેટ આપવાની સરતે સલાહ કરી, પણ

માધવરાવે કલકત્તાના ગવર્નર જનરલ સાથે ૧૭૭૬ માં પોતાને મદદ કરે તે સરતે પુરંદર મુકામે સલાહ કરી તેથી મુંબાઈ સરકારને કલકત્તા સરકારે માધવરાવને મદદ કરવા માટે લખ્યું, પણ પાછળથી કલકત્તા સરકારને માલમ પડયું કે માધવરાવ ફ્રેંચ સરદારો રાખી લશ્કર તૈયાર કરે છે તેથી મુંબઈ સરકારે રાઘોબાની સાથે કરેલી સલાહ મંજુર રાખી તે પહેલાં મું· બાઈ સરકારે મોકલેલી ટુકડીને હરાવી ઇ. સ. ૧૭૭૯ માં વાર· ગામ મુકામે પોતાને ફાવતી શરતો કબુલ કરાવી સલાહ કરી. પણ પાછળથી કલકત્તાના લશ્કરના સરદાર જનરલ ગોદર્દે અમદાવાદ ને ડભોઇ જીતી લીધાં તથા જનરલ પોફામે ગ્વાલી· અરગઢ ઇ. સ. ૧૭૮૦ માં જીતી લીધો. આથી છેવટે માધવ· રાવે ઇ. સ. ૧૭૮૨ માં સાલ્બાઇ મુકામે સલાહ કરી વિગ્રહનો અંત આણ્યો.

પ્ર૦ માધવરાવના મરણ વિષે શું જાણો છો ?

ઉ૦ નાનાફડનવીસે રાઘોબાના દીકરા બાજીરાવને કેદમાં નાખ્યો હતો, તેને છોડવા માટે માધવરાવે નાનાને વારંવાર કહ્યું પણ બાજીરાવ અવિચારી, બાયલો અને ઉતાવળીઓ હોવાથી તેને છુટો કરવાથી પેશ્વાઈને નુકશાન પહોંચાડશે એમ સમજી નાનાએ તેને કેદમાંથી છોડયો નહિ. આવા નાનાના સખત દાબથી કંટાળી માધવરાવ પેશ્વા અગાસીમાંથી પડતુ મુકી આપઘાત કીધો. સવાઈ માધવરાવને પુત્ર નહિ હોવાથી બાજીરાવ ગાદી ઉપર આવ્યો. ઇ. સ. ૧૭૯૫

બાજીરાવ બીજો ૧૭૯૫–૧૮૧૮–૨૩.

પ્ર૦ બાજીરાવના સમયની પેશ્વાઇનું વર્ણન કરો.

ઉ૦ આ રાજા નબળો, અવિચારી અને બાયલો હતો. ગાદીએ

બેસીને તરતજ તેણે સિંધિઆ વગેરેની શીખવણીથી નાનાને કેદમાં નાંખ્યો, પણ પાછળથી તેને છુટ્ટો કર્યો. મરેઠી રાજ્યને પડતીમાંથી બચાવનાર આ મહાન્ પુરૂષ ઈ. સ. ૧૮૦૦ માં મરણ પામ્યો. આ માણુસનો દાબ ગયા પછી સિંધિઆ અને હોલ્કર પોતપોતાની મરજી મુજબ સ્વતંત્ર રીતે વર્તવા લાગયે. તેમાં પેશ્વા સિંધિઆના પક્ષમાં હોવાથી જસવંતરાવ હોલ્કરે ઇ. સ. ૧૮૦૧ માં પુના લુંટયું. આથી બાજીરાવે ઇ. સ. ૧૮૦૨માં અંગ્રેજો સાથે વસાઈ મુકામે સલાહ કરી. સિંધિઆ વગેરે સરદારો સાથે અંગ્રેજોએ લડાઇ જોડી તે મરાઠા બીજા વિગ્રહ નામથી ઓળખાય છે.

પ્ર૦ મરાઠી બીજા વિગ્રહની ટૂંક હકીકત કહો.

ઉ૦ પેશ્વા અને હોલ્કર લડયા તેમાં પેશ્વાએ અંગ્રેજો સાથે સલાહ કરી તે વાત સિંધિઆ અને ભોંસલેને પસંદ પડી નહિ, અને અંગ્રેજો સાથે લડાઇ જોડી. તેમાં દિલ્હી, લાસ્વારી, અસાઇ અને આરગામ આગળ લડાઇઓ થઇ તેમાં સિંધિઆ અને ભોંસલે હાર્યા તેથી સિંધિઆએ સીરજીઅંજે અને ભોંસલેએ દેવગામ આગળ સલાહ કરી. આજ અરસામાં જસવંતરાવ હોલ્કરે જાટ રાજા વગેરેને ઉશ્કેરી અંગ્રેજો સાથે લડાઈ જોડી તેમાં દીગ અને ફરૂકાબાદ આગળ લડાઇ જોડી તેમાં તે હાર્યો તોપણ શાન્ત થયો નહિ તેથી તેની મરજી મુજબ સલાહ કરી વિગ્રહનો અંત આણ્યો. ૧૮૦૩.

પ્ર૦ મરાઠી ત્રીજા વિગ્રહની ટૂંક હકીકત લખો.

ઉ૦ બાજીરાવના સરદાર ત્રંબકજી ડેંગલેએ ગાયકવાડ સરકારના સરદાર ગંગાધર શાસ્ત્રીનું પંઢરપુર મુકામે ખુન કર્યું તે બાબતમાં વસાઈ મુકામે ૧૮૧૭માં બાજીરાવે સલાહ કરી, પણ તેણે અંગ્રે-

જેથી સ્વતંત્ર થવાનો પ્રયત્ન ચાલુ રાખ્યો અને ખડકીના રેસીડન્ટ એલ્ફીસ્ટન્ટ પર ઓચીંતો હુમલો કર્યો, પણ પાછળથી ખડકી, કોરેગામ અને આસ્ટેની લડાઇમાં કર્નલ સ્મીથ સાહેબે બાજીરાવને હરાવ્યો. તેનો પ્રખ્યાત સરદાર બાપુ ગોખલે રણમાં પડયો તેથી તે ઇ. સ. ૧૮૧૮માં માલ્કમ સાહેબને શરણે આવ્યો. તેને વરસ દીવસે આઠ લાખ રૂપીઆ આપવા કરી રાજ ખાલસા કર્યું, અને તેને બિથુરમાં રહેવાની રજા આપી ત્યાં તે ૧૮૫૩માં અપુત્ર મરણ પામ્યો. તેના દત્તપુત્ર નાના સાહેબે આગળ જતાં ૧૮૫૭ ના બળવામાં આગેવાની પડતો ભાગ લીધો હતો. આવી રીતે પેશ્વાઇનો અંત આવ્યો.

પ્ર૦ મરેઠી રાજ્યની પાંચ શાખા તેમજ તેમના વિષે જાણવા લાયક ટૂંક વિવેચન કરો.

ઉ૦ (૧) પેશ્વા—રામરાજાના વખતથી સ્વતંત્ર થઇ પુનામાં રાજ કરવા લાગ્યો. છેલ્લા રાજા બાજીરાવ બીજા પાસેથી ઇ. સ. ૧૮૧૮માં અંગ્રેજ સરકારે તે રાજ ખાલસા કર્યું.

(૨) સિંધિયા—મૂળ રાજસ્થાપક રાણોજી બાજીરાવનો ખાસદાર હતો. તેણે પોતાની બહાદુરી બતાવી ગ્વાલીઅરમાં રાજ સ્થાપ્યું. તેમાં દોલતરાવ સિંધિઆએ ઇ. સ. ૧૮૦૨માં અને જંકોજી સિંધિઆની રાણી તારાબાઇએ ઇ. સ. ૧૮૪૩માં અંગ્રેજ સરકાર સાથે વિગ્રહ કર્યો હતો. હાલમાં તે રાજ સલાહ શાન્તિથી ચાલે છે.

(૩) હોલ્કર—મૂળ રાજસ્થાપક મલ્હારજી હોલ્કર બાજીરાવનો ઘોડો સાચવનાર હતો. તેણે પોતાની બહાદુરી બતાવી બાજીરાવની પરવાનગીથી ઇંદોરમાં રાજ સ્થાપ્યું. યશવંત-

રાવ હોલ્કરે ૧૮૦૩–૪ મરેઠી બીજા વિગ્રહમાં અને મલ્હારરાવ હોલ્કરે ૧૮૧૭માં મરેઠી ત્રીજા વિગ્રહમાં અંગ્રેજ સરકાર સામે લડવામાં ભાગ લીધો હતો. હાલમાં તે રાજ સલાહ શાન્તિથી ચાલે છે.

(૪) ભોંસલા—મૂળ રાજસ્થાપક રાઘોજી બાલાજી બીજાનો સરદાર હતો. તેણે ૧૭૫૩માં નાગપુરમાં રાજ સ્થાપ્યું. તેમણે મરેઠી બીજા અને મરેઠી ત્રીજા વિગ્રહમાં અંગ્રેજ સામે લડવામાં ભાગ લીધો હતો. ઇ. સ. ૧૮૫૩ માં રાઘોજી ત્રીજો અપુત્ર મરણ પામવાથી તે રાજ ખાલસા કર્યું.

(૬) ગાયકવાડ—આ રાજના મૂળ પુરૂષ પિલાજી શાહુ રાજાના વખતમાં નાયબ સેનાધિપતિ હતા. તેમના વંશજોએ ગુજરાતમાંનો કેટલોક મુલક કબજે કરી પેશ્વાની સમ્મતીથી વડોદરામાં રાજગાદી સ્થાપી. ખંડેરાવ મહારાજા ઘણા લોકપ્રિય થયા ત્યાર પછીના મલ્હારરાવ મહારાજા પર રેસીડન્ટને ઝેર દીધાનું તહોમત આવવાથી ઇ. સ. ૧૮૭૫માં મદ્રાસમાં કેદ કરી તે રાજગાદી હાલના નામદાર શ્રીમંત સરકાર સયાજીરાવ મહારાજાને આપવામાં આવી છે. જેઓ હાલના જમાનાને યોગ્ય પ્રજાને કેળવણી આપી તેમજ રાજકાર્યમાં માહીતગાર કરી જોઈતા સુધારા દાખલ કરી સર્વ રાજાઓ કરતાં પ્રજાના વધારે પ્રીતિપાત્ર બનતા જાય છે.

પ્ર૦ મોગલવંશની જાણવા લાયક સામાન્ય હકીકત કહો.

ઉ૦ આ વંશ દિલ્હીની ગાદીએ લગભગ સવાત્રણસેં વર્ષ રહ્યો. પહેલા ૭ બાદશાહના વખતમાં આ રાજ્યની આબાદાની સારી હતી,

પણ ઔરંગજેબના ધર્માંધપણાને લીધે હિંદુ પ્રજા તેની દુશ્મન બની એટલુંજ નહિ, પણ મરેઠા અને રજપુત અને મરેઠાઓએ મળી ઔરંગજેબના મરણ પછી મોગલાઇને તોડી પાડી. મોગલ વંશના બાદશાહોમાં અકબર સર્વોત્તમ બાદશાહ હતો. તેણે ધર્મ બાબત જુલમ ન કરતાં હિંદુ અને મુસલમાન પ્રજા ઉપર સમાન ભાવથી વર્ત્યો, તેથી રજપુત અને હિંદુ પ્રજા તેને મદદગાર બની મોગલાઇની ચઢતી કરવામાં મદદ કરવા લાગી. મુસલમાનો તેને નાસ્તિક કહી નિંદતા, પણ હિંદુ પ્રજા તેને દેવમાફક પૂજતી.

૫૦ મોગલવંશની પડતીનાં કારણ કહો.

(૧) ઔરંગજેબના ધર્માંધપણાથી હિંદુ પ્રજા દુશ્મન બની. ઔરંગજેબ પછી કોઇ પણ બાદશાહ બળવાન થયો નહિ, તેથી તમામ સત્તા સરદારોના હાથમાં રહેતી, અને બાદશાહો પુતળા જેવાજ હતા.

(૨) મરેઠા, રોહીલા, શીખ અને રજપુતોએ બંડ કર્યાં, તથા પ્રાંતોના સુબા સ્વતંત્ર થયા.

(૩) ઔરંગજેબે વિજાપુર, ગોવળકાંડા અને અહમદનગરના રાજ્યોની સત્તા તોડી પાડી, તેથી શિવાજીને રાજ્ય સ્થાપવાનું ફાવતું આવ્યું, કે આગળ જતાં જેના વંશજોએ મોગલાઇનો નાશ કર્યો.

(૪) બાદશાહોએ ભૂગોળવિદ્યાનું જ્ઞાન મેળવ્યું નહિ.

(૫) જજીઆવેરો, જાત્રાવેરો ચાલુ રાખવાથી હિંદુઓ ગુસ્સે થયા.

(૬) કુટુંબ અને ભાઇઓનો રાજ્ય લોભથી નાશ કર્યો.

(૭) હિંદુ અને મુસલમાનો વચ્ચે ભેદ રાખી હિંદુઓને નોકરી આપી નહિ.

(૮) લશ્કરને પગાર આપી શકયા નહિ તથા છેવટના ભાગમાં મહેસુલ વસુલ કરી શકયા નહિ.

(૯) લશ્કરની વ્યવસ્થા ખામી ભરેલી થઇ તથા સિપાઇઓ લાંચીઆ, દારૂડીઆ, વિષયી અને આળસુ થયા. સરદારો નિમકહરામ અને વિશ્વાસઘાતી થયા.

(૧૦) લડાઇના ઘોડા ઉપર મોજશોખનો ઘણો સામાન નાખતા તેથી ઘોડાઓને નાસવામાં ઘણી અડચણ પડતી.

પ્ર૦ અકબર અને ઔરંગજેબનો મુકાબલો કરો.

ઉ૦ (૧) રાજકીય શક્તિ, દઢતા અને ચંચળાઇમાં બંને સરખા હતા

(૨) અકબર પોતાની અક્કલનો ઉપયોગ કરી સીધે રસ્તે કામ કાઢી લેતો તેથી અકબર પ્રજાપ્રિય બન્યો, પણ ઔરંગજેબ પોતાની અક્કલ આડે રસ્તે વાપરી કામ કાઢી લેતો તેથી પ્રજાનો તેના તરફ તિરસ્કાર ઉત્પન્ન થયો.

(૩) અકબર ઉદાર હૃદયથી શરણે આવેલા શત્રુપર દયા બતાવી ક્ષમા આપતો અને તેનું સન્માન કરતો, ત્યારે ઔરંગજેબ શરણે આવેલા દુશ્મન તરફ નિર્દયતા બતાવી અપમાન કરતો.

(૪) અકબર ઉદાર, ક્ષમાવાન, ને પ્રામાણીક હતો પણ ઔરંગજેબ કપટી અને પક્ષપાતી હતો.

(૫) અકબરે હિંદુઓપરના જુલમો બંધ કરી નોકરીમાં દાખલ કર્યા તથા વેરાઓ માફ કરી મન મેળવી લઇ મિત્ર બનાવ્યા, ત્યારે ઔરંગજેબે ધર્માંધપણાથી હિંદુ પ્રજાપર જુલમ ગુજારી નોકરીમાંથી બાતલ કરીને વેરા ચાલુ કરી દુશ્મન બનાવ્યા.

પ્ર૦ ઔરંગજેબ અને શિવાજીનો મુકાબલો કરો.

ઉ૦ (૧) યુદ્ધકળા, રાજનીતિ, દઢતા, ચંચળાઈ અને પ્રપંચ કરવામાં બંને સરખા હતા.

(૨) ઔરંગજેબ કરતાં શિવાજીએ પોતાના લશ્કરમાં ધાર્મિક જુસ્સો વધારે ઉત્પન્ન કર્યો તેથી શિવાજીના મરણ પછી તેનું રાજ્ય બળવાન થયું, પણ ઔરંગજેબના મરણ પછી મોગલાઈ રાજ્યની પડતી થઇ.

(૩) ઔરંગજેબ જીતાયલી પ્રજા પર જુલમ કરી અપ્રીય બનતો ત્યારે શિવાજીએ શરણે આવેલી પ્રજાપર પ્રેમ બતાવી સારી રાજ્ય વ્યવસ્થા કરી પ્રજાને સંતોષ આપ્યો.

(૪) ઔરંગજેબને મુસલમાન ધર્મનું અભિમાન હતું, તેજ પ્રમાણે શિવાજીને હિંદુધર્મનું અભિમાન હતું.

(૫) શિવાજી પોતાના લશ્કર અને સરદારો ઉપર વિશ્વાસ રાખી તેમને સ્વતંત્ર અધિકારી સોંપતો, અને સારૂં કામ કરનારની કદર કરી ઉંચી પાયરીએ ચઢાવી માનમરતબો વધારતો, ત્યારે ઔરંગજેબ પોતાના સરદારો અને લશ્કર તરફ અવિશ્વાસથી જોઇ તેમના કામની દેખરેખ રાખવા છુપા જાસુસો રાખતો, તથા કોઈ સરદારની વધતી જતી સત્તા સાંખી શકતો નહિ. તેથી સરદારો તેના હુકમનો ન ચાલે જ અમલ કરતા.

(૬) શિવાજીનું લશ્કર ઓછું કસાયલું પણ ઉમંગી, ચાલાક, સ્વદેશાભિમાની, નિમકહલાલ, અને પોતાના માલીકની આજ્ઞા માન્ય કરી કામ કરવા તત્પર રહેતું. ત્યારે ઔરંગજેબનું લશ્કર કસાયલું પણ આળસુ, મોજશોખી, વિષયી, અને નિમકહરામ બની પોતાના સરદારની આજ્ઞાનો અમલ કરવામાં બેદરકાર હતું.

(૭) ઔરંગજેબ કરતાં શિવાજીની રાજ્યનીતિને મનુષ્ય પરીક્ષા ઉત્તમ પ્રકારની હોવાથી નાના જાગીરદાર પરથી વધી મોટો રાજ્ય સ્થાપક થયો.

(૮) ઔરંગજેબે રાજ્ય મેળવવા માટે કુટુંબઘાત જેવું મહાન પાપ કર્યું હતું, તેવું પાપ શિવાજીને કરવું પડયું નહિ.

પ્ર૦ મરેઠી રાજ્યની ચઢતીનાં કારણ કહો.

ઉ૦ (૧) એમનું લશ્કર ને ઘોડા કેળવાએલા હતા. (૨) ઘોડા ઉપર ઝાઝો સર સામાન નાખતા નહિ. (૩) લશ્કરની ગોઠવણ કરવામાં ચાલાક હતા. (૪) પહાડી મુલક ને ઘાટોના ભોમીઆ હોવાથી સંતાઇ જવામાં ફાવતા હતા. (૫) પ્રસંગ આવે નાશી જતા હતા. (૬) દગો કરવામાં પાછા હઠતા નહિ. (૭) રાજા અને લશ્કર ધર્માભિમાની તથા સ્વદેશાભિમાની હતાં. (૮) એશ-આરામી, વ્યભિચારી કે દારૂડીઆ નહોતા. (૯) તાબાની રૈયત પર જુલમ કરતા નહિ. (૧૦) મુલકનો બંદોબસ્ત કરવામાં તથા ન્યાય આપવામાં હોંશીઆર હતા.

પ્ર૦ પેશ્વાઇ તથા મરેઠી રાજ્યની પડતીનાં કારણ કહો.

ઉ૦ (૧) શિવાજી પછીના રાજા દારૂડીઆ તથા વ્યભિચારી નીકળ્યા. (૨) પોતાના રાજ્યનો બધો કારભાર પેશ્વાને સોંપ્યો. (૩) સરદારો કુસંપ કરી માંહોમાંહે લડયા. (૪) મરેઠી રાજાઓ અભણ હતા. (૫) છેલ્લા રાજાઓમાં દેશાભિમાન નહિ હોવાથી રાજ્ય લોભને લઈ અંગ્રેજોને શરણે ગયા.

પ્રખ્યાત માણસોની ટુંકી હકિકત.

ચાંદબીબી—વિજાપુરના આદિલશાહની વિધવા હતી. તેણે બુરહાનના મરણ પછી ગાદીની તકરાર ઉઠતાં બહાદુર નામના પોતાના ભત્રિજાનો પક્ષ લઇ રાજકારભાર ચલાવ્યો. એક પક્ષવાળાએ અકબરની મદદ માગવાથી અકબરે પોતાના પુત્ર મુરાદને મોકલ્યો. આ બાઇએ મુરાદના હલ્લાઓ બહાદુરીથી પાછા હઠાવ્યા, પણ દારૂ ગોળો ખુટી જતા ૧૫૯૪ નાં વરાડ પ્રાંત આપવાની શરતે સલાહ કરી પછીથી સરહદ માટે તકરાર ઉઠતાં અકબર જાતે લડવા ગયો, પણ લશ્કરે દગો કરી ચાંદબીબીને ઇ. સ. ૧૫૯૯ માં મારી નાખી. આ બાઇ જુવાનીમાં વિધવા થવા છતાં પોતે નીતિમાન રહી હતી. તે લડવામાં ઘણી બહાદુર અને રાજ્ય કારભાર ચલાવવામાં ઘણી કુશળ હતી.

નુરજહાં:—કોઇ ઇરાની ઉમરાવની કન્યા હતી તે ઘણી રૂપાળી હતી, તેનો બાપ દુઃખનો માર્યો ઇરાનમાંથી આવી અકબરના દરબારમાં રહ્યો હતો. તેનું રૂપ જોઇ જહાંગીર મોહ પામી તેની સાથે લગ્ન કરવા ઇચ્છા રાખતો હતો, પણ અકબરે તેને પોતાના ઉમરાવ શેર અફઘાન સાથે પરણાવી બંગાળે મોકલાવી દીધી. અકબરના મરણ પછી જહાંગીરે શેર અફઘાનને મારી તેની સાથે લગ્ન કર્યું. આ બાઇ રાજકારભાર ચલાવવામાં હોંશિયાર અને બુદ્ધિશાળી હતી. તેણે બાદશાહને વશ કરી કેટલાક દુર્ગુણો છોડાવ્યા હતા. જહાંગીરના મરણ પછી પોતાના જમાઈ શહરીયારને ગાદી મળે તેવી તેને ઇચ્છા હતી, તેથી શાહજહાં અને મહોબતખાને બંડ કર્યું હતું. જહાંગીરના મરણ પછી શાહજહાંએ તેને વર્ષાસન બાંધી આપી નજરકેદ કરી હતી.

મુમતાજમહાલ:—નુરજહાંના ભાઈ અસોફખાંની દીકરી અને શાહજહાંની માનીતી બેગમ હતી. જ્યારે તે માંદી પડી અને બચવાની આશા ન રહી ત્યારે શાહજહાંને તેણે પોતાના મરણ પછી બીજી બેગમ નહિ કરવાનું તથા તેની કબર ઉપર સુંદર મકાન બાંધવાની માગણી કરી, જે શાહજહાં બાદશાહે સ્વીકારી અને તેની કબર ઉપર તાજમહેલ નામનો પ્રખ્યાત રોજો બાંધી તેનું નામ અમર કર્યું.

સંગરાણો:—એ ચિતોડનો રાણો હતો, તે લડાઇમાં એક આંખે કાણો, એક પગે લંગડો, અને એક હાથે ઠુંઠો થયો હતો. તેના શરીર ઉપર તરવાર તથા ભાલાના મળી ૮૦ ઝખમો ગણી શકાતા હતા. તેણે બાબર સામે દિલ્હીનું રાજ્ય મેળવવા ફતેપુર સિક્રીના મેદાનમાં યુદ્ધ કર્યું હતું, પણ તેમાં તે હાર્યો હતો. તે લડવામાં ઘણો બહાદુર હતો.

પ્રતાપરાણો:—એ ઉદેસિંહનો કુંવર ઉદેપુરનો રાણો હતો. મોગલોને કન્યા આપવાનું હલકું કામ ન કરતાં રાજ્યપાટ ખોયું, વનેવન રખડયો અને અસહ્ય સંકટ સહન કર્યાં પણ મોગલોને કન્યા આપી નહિ અને પોતાનો ટેક સાચવ્યો, અને પાછળથી લડાઇઓ લડી પોતાનું રાજ્ય પાછું મેળવ્યું. અકબરે પણ તેની બહાદુરીની પ્રશંસા કરી પછી તેને વધારે હેરાન કર્યો નહિ. હજુ પણ ઉદેપુરના રાણાઓ મોગલોને કન્યા નહિ આપવાથી કુળવાન ગણાય છે.

નાદિરશાહ:—ઇરાનનો બાદશાહ હતો તેણે મોગલ બાદશાહ મહમદશાહના વખતમાં ઇ. સ. ૧૭૩૮માં સ્વારી કરી મોગલોને કર્નાલની લડાઇમાં હરાવ્યા, અને દિલ્હીને બાળ્યું, લુંટયું અને રૈયતની કતલ ચલાવી ૩૦ હજાર માણસના જીવ લીધા. વળી કોહીનુર, મયુરાસન અને જવાહીર મળી ૩૨ કરોડની મિલકત લઇ ચાલ્યો ગયો.

અહમદદુરાની:—અફઘાનીસ્તાનનો બાદશાહ હતો. તેણે ૧૭૪૭, ૫૨, ૫૬, ૫૯, અને ૬૧ માં મળી હિંદ ઉપર પાંચ સ્વારીઓ કરી. પહેલી સ્વારીમાં પોતે હાર્યો, પણ બાકીની સ્વારીઓમાં વિજય મેળવ્યો, અને છેલ્લી સ્વારીમાં હિંદની સર્વોપરી સત્તા મેળવવાને તૈયાર થએલી મરેઠાઓને હરાવી તેમની આશા નિષ્ફળ કરી.

પ્ર૦ મોગલ બાદશાહોની રાજ નીતિમાં કઇ કઇ ભૂલ થઇ?

ઉ૦ (૧) હુમાયુએ ઉદાર મનથી પોતાના ભાઇઓને રાજ્ય વહેંચી આપી સ્વતંત્ર સત્તા સોંપી, આથી તેને લશ્કરની ભરતી કરવાનું સ્થળ બંધ થયું, તથા તેના રાજ્ય લોભી ભાઇઓએ આફતને વખતે મદદ કરવાને બદલે નિમકહરામ થઈ તેનાં બૈરાં છોકરાંને કેદ કરી દુઃખ દીધું. લશ્કરની અછતને લીધે શિરશાહથી હારી ઇરાનમાં નાશી જવું પડયું.

(૨) શાહજાદાઓને સુબા નીમી તેમને સ્વતંત્ર સત્તા સોંપી, અને તેમનાં કામ ઉપર દેખરેખ રાખવાને બદલે બેદરકાર બન્યા તેથી તેઓ પોતાના બાપ સામે બંડ ઉઠાવવા લાગ્યા, અને છેવટે ઔરંગજેબે તો પોતાના બાપ શાહજહાંને કેદ કરી રાજ્ય સત્તા પોતાના હાથમાં લીધી.

(૩) સલીમે (જહાંગીરે) અબુલફજલનું ખુન કરાવી અકબરને માઠું લગાડયું તો સલીમ ગાદીએ આવ્યો કે તેના સમયમાં શાહજાદા ખુશરૂ અને ખુરમે બંડ કરી જહાંગીરને પજવ્યો, અને શાહજહાંના શાહજાદાઓ તો બંડ કરી ન અટકતાં શાહજહાનની રાજ્ય સત્તા લઇ લીધી અને કેદખાનામાં નાખ્યો. ઔરંગજેબ જેવા કાબેલ બાદશાહને પણ આ બાબતનો બહુ ડર રહેતો તેથી શાહજાદાઓના વર્તન

ઉપર ઘણી સખત દેખરેખ રાખતો. જેઓ પોતાના માબાપની સામે થઇ માબાપનું સહેજ અપમાન કરે છે, તેમને આગળ જતાં પોતાના પુત્રો તરફથી ઘણુંજ અપમાન સહન કરવાનો પ્રસંગ આવે છે, તે આ ઉપરથી સમજાશે. માટે સર્વેએ માબાપની આજ્ઞા શિર સાવંદ્ય માન્ય કરી તેઓ પ્રસન્ન રહે તેવું વર્તન રાખવું.

(૪) ઔરંગઝેબે વિજાપુર અને ગોવળકોંડાનાં મુસલમાની રાજ્યોનું બળ તોડતા અગાઉ તેમની સાથે મિત્રાચારી કરી મરેઠાઓનું બળ તોડયું હોત તો મરેઠા તરફની આટલી બધી વિપત્તિઓ વેઠવી પડત નહિ. મરેઠાનું બળ તોડયા પછી વિજાપુર ને ગોવળકોંડા સહેલાઇથી જીતી શકાત.

(૫) મહમદશાહે નિઝામ ઉલમુલ્ક અને સાદતખાં ઉપર વિશ્વાસ ન રાખતાં પોતાની સ્વતંત્ર બુદ્ધિથી ચાલી નાદીર સાથે યુદ્ધ અગર સલાહ કરી હોત તો રાંક પ્રજાને તે વિપત્તિ વેઠવી પડત નહિ.

લડાઇઓ.

સ્થળ.	સાલ.	પરિણામ.
પાણીપત (૩)	૧૫૨૬	બાબરે ઇબ્રાહીમ લોદીને હરાવ્યો.
ફતેપુર સિક્રિ	૧૫૨૭	બાબરે સંગરાણાને હરાવ્યો.
મંદેસર	૧૫૩૫	હુમાયુએ બહાદુરશાહને હરાવ્યો.

બકશાર (૧)	૧૫૩૯	શિરશાહે હુમાયુને હરાવ્યો.
કનોજ	૧૫૪૦	,, ,, ,,
પાણીપત (૪)	૧૫૫૬	બહેરામે હેમુને હરાવ્યો.
તાલીકોટ	૧૫૬૫	ગોવળકોંડાના રાજાએ જયનગરના હિંદુરાજ્યની આખર આણી,
કાશી	૧૬૫૭	દારાએ સુજાને હરાવ્યો.
આગ્રા (૧)	૧૬૫૭	ઔરંગજેબે દારાને હરાવ્યો.
ઉજ્જન	૧૬૫૭	મુરાદ તથા ઔરંગજેબે જસવંતસિંહને હરાવ્યો.
આગ્રા (૨)	૧૭૦૭	મોઆજીમે આજીમને હરાવ્યો.
હૈદ્રાબાદ	૧૭૦૮	મોઆજીમે કામબક્ષને હરાવ્યો.
આગ્રા (૩)	૧૭૧૩	ફરોકશિરે જહાંદારશાહને હરાવ્યો.
શાહપુર	૧૭૨૦	નિઝામે સૈયદ અબદલ્લાને હરાવ્યો.
કર્નાલ	૧૭૩૮	નાદિરશાહે મોગલોને હરાવ્યા.
સરહિંદ	૧૭૪૭	મોગલોએ અહમદદુરાનીને હરાવ્યો.
પાણીપત (૫)	૧૭૬૧	અહમદદુરાનીએ મરાઠાને હરાવ્યા.

સમાપ્ત.

સૂચના.

અમારે ત્યાંથી આ રાજ્યની શાળાઓમાં ચાલતાં ગુજરાત ઇંગ્રેજી વિગેરે તમામ પુસ્તકો તથા સ્ટેશનરી સામાન મળે જથ્થાબંધ લેનારને સારૂં કમીશન આપવામાં આવશે. બહારગામ ઓર્ડરપર પુરતું ધ્યાન આપવામાં આવશે.

અમારા તરફથી પ્રગટ થયેલાં પુસ્તકો.

		કિંમત. રૂ. આ.
૧.	ગુ. બીજા ધોરણની નોટ. (આ રાજ્યના નવા ધોરણ પ્રમાણે તમામ વિષયો સાથે).	૦—૩
૨.	ગુ. ત્રીજા ધોરણની નોટ.	૦—૫
૩.	ગુ. ચોથા ધોરણની નોટ.	૦—૭
૪.	ગુ. પાંચમા ધોરણની નોટ.	૦—૮
૫.	ગુ. છઠ્ઠા „ „	૦—૧૨
૬.	હિન્દી પ્રાઇમર તથા શિક્ષાવળી ભાગ ૧ લાના અર્થ તરજુમાસહ.	૦—૩—૬
૭.	પ્રશ્નોત્તરરૂપે સૃષ્ટિજ્ઞાન ધો. ૧ લું. આવૃત્તિ ૧ લી	૦—૧—૬
૮.	„ „ „ ૨ જું. „ ૩ જી	૦—૧—૦
૯.	„ „ „ ૩ જું. „ „	૦—૨—૦
૧૦.	„ „ „ ૪ થું. „ „	૦—૨—૦
૧૧.	„ „ „ ૫ મું. „ „	૦—૨—૬
૧૨.	„ „ „ ૬ ઠું. „ ૨ જી	૦—૨—૬
૧૩.	„ „ „ ૭ મું. „ ૧ લી	૦—૪—૬
૧૪.	ભરતખંડનો પ્રશ્નોત્તરરૂપે સરળ ઇતિહાસ ધો. ૫ માટે	૦—૨—૦
૧૫.	„ „ „ ધો. ૬ માટે	૦—૩—૦
૧૬.	પ્રશ્નોત્તરરૂપે નાગરિકના ધર્મ તથા આરોગ્યવિદ્યા.	૦—૩—૦

પત્રવ્યવહાર નીચેના સિરનામે કરવો:—

મણિલાલ મૂળજીભાઇ ઉપાધ્યાય.
બુકસેલર એન્ડ પબ્લીશર.
મુ. પેટલાદ-વાયા આણંદ.